

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Filippus de Korte

Een Ridder Militaire Willems-Orde
in Oudeschans

pagina 18

Het portret van... p.10

De Sint Willibrordus-
kerk p.11

Van Pernambuco naar
Vriescheloo p.14

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 10, nummer 2, zomer 2021

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Lieuwe Jongma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofdredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 35.

Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Erik Wubs

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer,
telefoon: 0599 - 31 35 29, e-mail:
secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 10, nr. 2, juli 2021

Van de redactie

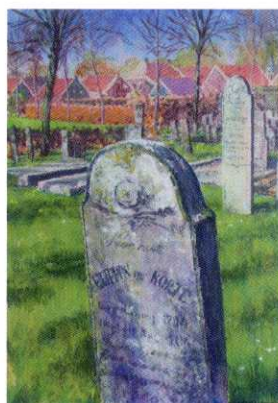
Westerwolde en de wereld

Voor u ligt het zomernummer van Terra Westerwolda. De vakantie is in aantocht. Wellicht weerhoudt het coronavirus u er van op reis te gaan. Dan troost u zich misschien met de gedachte dat onze voorouders ook niet zomaar op reis konden gaan. Toch blijkt in dit zomernummer dat sommige van onze voorouders en hun dorpsgenoten meer van de wereld hebben gezien, dan dat wij misschien zouden vermoeden. In dit zomernummer reist u met een Zeeuwse militair naar Oudeschans, met een predikant van Brazilië naar Vriescheloo en met de zoon van een Britse vliegenier naar Jipsinghuizen en Sellingen. De reis die het jonge gezin Frank uit Bourtange moest maken, was geheel onvrijwillig en kende een gruwelijk eind. Ook leest u hoe het twee jonge vrouwen uit Ter Apel verging tijdens hun studietijd in het verre Groningen. Al deze verhalen tonen aan dat de Westerwolders door de eeuwen heen niet solitair stonden, maar verbonden waren met de wereldgeschiedenis.

Redactie op volle sterkte

Waar wij in het vorige nummer nog melding maakten van het vertrek van twee redactieleden, kunnen wij nu melding maken van de komst van twee nieuwe redactieleden. Lizanne Trenning en Lieuwe Jongma hebben zich bereid verklaard de redactie te versterken. Lizanne studeert geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en komt uit Onstwedde. Lieuwe is werkzaam voor de Groninger Archieven en woont in Vriescheloo. Beide redactieleden hebben voor dit nummer al een bijdrage geleverd. Als Historische Vereniging Westerwolde, en bovenal als redactie, zijn wij erg blij dat wij weer op volle sterkte zijn!

Geert Volders

Het volgende nummer van Terra Westerwolda verschijnt in november 2021

Cover

Geert Schreuder bezocht het Doodenbastion van Oudeschans en maakte een schilderij van het eenvoudige graf van Filippus de Korte, met op de achtergrond de laatste woonplaats van deze Ridder Militaire Willems-Orde. Zie p. 18.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: Opkomst van de robothistoricus
- 5 Sprekend Object: Verbindingen leggen met posters
- 10 Het portret van... Hinderik (Waarsing) Trenning en Margrieta Maarsingh
- 11 Historische Kring Ter Apel: De Sint Willibrorduskerk
- 18 Verhalen van lief en leed op de begraafplaatsen in Westerwolda: Een Ridder Militaire Willems-Orde in Oudeschans
- 22 Historische bronnen: Akte van overdracht uit 1392?
- 35 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolda
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

- 14 Christianus Wachteloo: Van Pernambuco naar Vriescheloo
- 16 De vliegtuigcrash van tachtig jaar geleden
- 24 De Joodse families Frank en Sachs
- 28 Het tolhuis aan Streekweg 1 in Holte
- 30 Twee Westerwoldse scholieren in Stad

Column: Siste Viator

Opkomst van de robothistoricus

door Obby Veenstra

Digitale ontwikkelingen gaan tegenwoordig snel. Zo brengt de vrij recente app Deep Nostalgia gedigitaliseerde oude foto's tot leven.¹ De app laat de persoon op de foto je aankijken en subtiel met zijn of haar hoofd draaien. Zelf gebruikte ik een carte de visite van mijn oma.² Het deed mij denken aan de bewegende foto's uit de magische wereld van Harry Potter.

De techniek achter deze app heet gezichtsherkenning. Door enorme reeksen digitale data te verzamelen (gezichten met elkaar te vergelijken) leren computers patronen herkennen. Door deze patronen steeds te corrigeren, leren computers steeds beter. Dezelfde techniek plaatst jouw hoofd bijvoorbeeld, al zingend, in een bekende videoclip, in populaire apps als Wombo.

Andere programma's herkennen handschriften. Sinds dit jaar maakt een programma de papieren van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) toegankelijk. Tussen 1602 en 1795 stelde de VOC over de hele wereld documenten op, met als resultaat zo'n vijftieng miljoen pagina's, ongeveer vier kilometer archief! Voor mensen te veel informatie om te overzien. Bovendien is het kriebelige zeventiende-eeuwse handschrift moeilijk te lezen, ook omdat wij dit oude Nederlands moeilijk begrijpen. Het programma maakt de bronnen zowel doorzoekbaar als leesbaar.³

Deze ontwikkeling zet historisch onderzoek in een nieuw licht. Het kan enorme reeksen gegevens bij elkaar brengen, combineren en zo unieke relaties leggen. Door bijvoorbeeld veel kleine, losse opmerkingen uit heel veel verschillende bronnen bij elkaar te brengen, vat je een glimp op van het leven dat men in de zeventiende eeuw niet echt de moeite waard

vond om te documenteren. Een leven dat je letterlijk in de marge terugvindt, bijvoorbeeld dat van vrouwen, armen of tot slaaf gemaakten.⁴

Maakt dit alles robothistorici mogelijk? Ik denk het niet. Interpretatie van bronnen is complex (laat staan om dit te verweven tot verhalen). Soms gaat broninterpretatie zelfs meer om de dingen die men niet zegt. Hierbij komt dat zelfs lerende programma's vooroordelen overnemen. Een algoritme baseert zich op bestaande, menselijke gegevens. Als bepaalde begrippen steeds in combinatie gebruikt worden, denken computers dat deze bij elkaar horen. En zo levert zoeken in Google soms resultaten op die 'man' linkt aan de term 'leider' en 'vrouw' aan 'koken', ook in 2021.

De gedachte dat digitale ontsluiting van bronnen zo automatisch leidt tot meer gelijkwaardige geschiedschrijving gaat te ver, al gaat het wel veel deuren openen. Door nieuwe en sterkere bronontsluiting kan het zijn dat wij onze beeldvorming over onze geschiedenis(en) op veel punten zullen moeten bijstellen. Dat is niet nieuw. De historicus Pieter Geijl zei al rond 1950: "geschiedenis is een discussie zonder einde".

Vrouwen als Grace Hopper speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van computers. Hier zie je haar met collega-programmeurs Donald Cropper, K. C. Krishnan en Norman Rothberg bij het UNIVAC keyboard, in 1957.

- 1) myheritage.nl/deep-nostalgia.
- 2) Kleine portretten die men uitdeelde als visitekaartjes.
- 3) nos.nl/artikel/2381681-computer-gaat-priegelige-handschriften-mega-archief-voc-lezen en volkskrant.nl/wetenschap/hoe-kunstmatige-intelligentie-historici-helpt-de-geschiedenis-beter-te-begrijpen~b349d3d7.
- 4) Leendert van der Valk, 'Vorbij de witte mannen', *De Groene Amsterdammer* (13 mei 2021).

Verbindingen leggen met posters

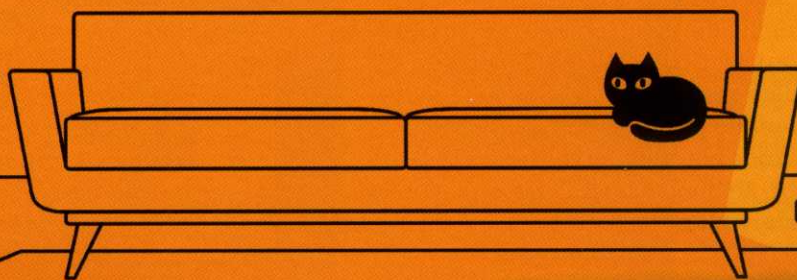
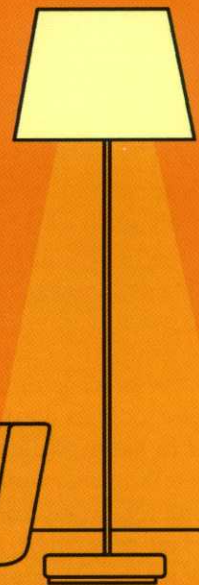
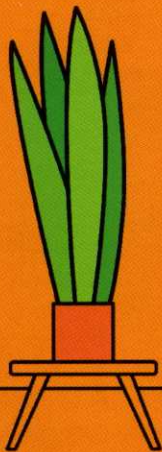

door Erik Wubs

Door COVID-19 was het MOW | Museum Westerwolde in 2020 en de eerste helft van 2021 beperkt toegankelijk of zelfs helemaal gesloten voor het publiek. Hierdoor was het voor de trouwe liefhebber niet gemakkelijk om te genieten van kunst en cultuur. Om de zichtbaarheid van het MOW en de collectie te vergroten, en mensen kunstzinnige en culturele troost te bieden, pakte het museum uit met de posteractie 'het MOW boven je bank'. Hierdoor kwam het museum op nieuwe manieren in contact met zijn publiek. Deze interactie is een voorbeeld van wat het MOW in de komende jaren meer wil gaan doen. →

↓ Rond 'het MOW boven je bank' maakt het museum gebruik van een herkenbaar en terugkerend campagnebeeld.

#bovenjebank

hetmow.nl/bovenjebank

De 'Westerwoldse Aa', geschilderd in 1969 door Jan Altink (1885-1971), één van de oprichters van Groninger kunstkring De Ploeg.

Met 'boven je bank' geeft het MOW gedurende één jaar vijf posters (A2-formaat, 42x59,4 cm) gratis aan het publiek. Op iedere poster staat een kunstwerk of cultuurhistorisch object uit de collectie van het museum. Deze hebben allemaal een relatie met de eigen regio. Mensen bepalen door middel van verkiezingen zelf welk museumstuk op de poster verschijnt. Zo verbinden de posters mensen met hun leefomgeving, het MOW en elkaar.

Enthousiasme

De eerste poster verscheen op 28 december 2020. Voor deze poster koos het museum zelf een museumstuk. De keuze viel op een schilderij van de Westerwoldse Aa, vervaardigd door Jan Altink. De poster was in eerste instantie alleen verkrijgbaar op twee locaties in Bellingwolde. De interesse in de poster bleek groot. *Dagblad van het Noorden* deed op 28 december verslag van de enorme belangstelling die een verslaggever op één van beide locaties aantrof. Omdat de posters op de twee locaties in Bellingwolde snel op waren en er niet alleen belangstelling was voor de poster vanuit Bellingwolde, maar ook regionaal, koos het MOW ervoor het aantal locaties uit te breiden. Zo breidde 'boven je bank' als een olievlek uit over Westerwolde.

Verhalen delen

Het museum riep het publiek actief op om verhalen over de poster te delen. Verschillende mensen beantwoordden deze oproep. Al snel bleek dat er één poster naar de

andere kant van de wereld ging omdat een moeder een exemplaar opstuurde naar haar zoon in Canada. Andere exemplaren dienden als decoratie in woon- en gemeenschappelijke ruimtes. Eén vrouw heeft voor haar gevoel een echt 'Ploegschilderij' in huis. Sommige mensen hielden zich bezig met de vraag welke precieze locatie Altink schilderde.

De rivier liet bij haar onuitwisbare indrukken achter

Veel reacties gingen ook over persoonlijke herinneringen. Eén vrouw dacht bij de poster terug aan haar fietstochten en vakanties in Westerwolde. Er kwam een reactie binnen van een vrouw die als klein schoolmeisje in Bellingwolde woonde en vaak tussen de korenvelden door naar de Westerwoldse Aa liep en onder de bomen zittend naar de stroom keek. De rivier liet bij haar onuitwisbare indrukken achter. Mevrouw Van der Tuin-Kuipers, wethouder van de voormalige gemeente Bellingwedde, noemde de Westerwoldse Aa symbool van de geschiedenis van de gemeente waar ze enige tijd deel van uit mocht maken. Het vertelt volgens haar verhalen van de samenleving: recreatie en toerisme, waterberging, verbinding en grootse plannen.

Innovatief

De posteractie is zo een voorbeeld van een innovatieve manier van collectieontsluiting en publieksparticipatie. Het enthousiasme over de poster en de dialoog die het MOW met het publiek aanging, is tekenend voor wat het museum de komende jaren meer wil doen. Het MOW wil vaker naar buiten treden en meer interactie met mensen, want het museumgebouw alleen is niet meer langer de enige plek van bezinning. Musea maken het voor mensen steeds meer mogelijk om ook op andere locaties geprikkeld te worden door kunst en cultuur. Dit sluit aan bij maatschappelijke ontwikkelingen en raakt aan de wereldwijde discussie over wat een museum zou moeten zijn.

Vroeger vertelden musea uitsluitend verhalen door het exposeren van objecten in een museumgebouw

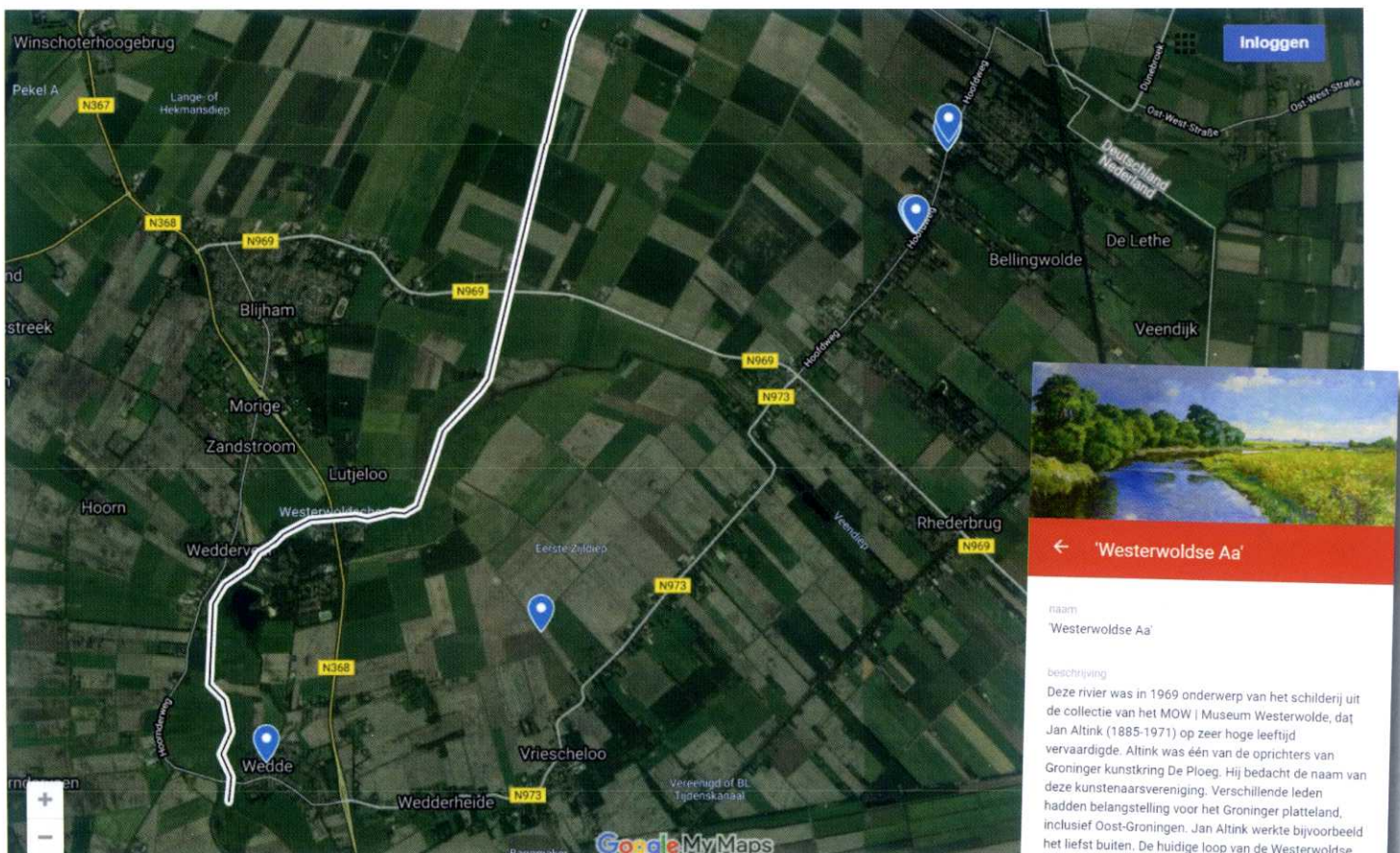
De meeste musea functioneren al lang niet meer als een alwetende verteller van verhalen. Musea vertellen nog steeds verhalen, maar belichten steeds meer verschillende kanten. Bovendien staan ze vaker open voor input van mensen. Dat juichen sommige musea zelfs toe. Ook de presentatie verandert steeds meer.

Vroeger vertelden musea uitsluitend verhalen door het exposeren van objecten in een museumgebouw. Vandaag gebeurt dat nog steeds, maar musea zoeken ook vaker naar andere middelen om mensen te bereiken. Deze ontwikkelingen hebben als gevolg dat musea meer verbindingen kunnen aangaan met het publiek en bijvoorbeeld de eigen regio.

Eigen regio

In het nieuwe beleid wil het MOW zich de komende jaren richten op de artistieke en culturele betekenis van het Groninger platteland, in het bijzonder Westerwolde en deels het Oldambt. Het museum maakt hiermee als het ware een verdiepingsslag ten opzichte van de afgelopen jaren. Het MOW wil zich nog meer richten op en verbinden met het unieke van de eigen regio en dat wat andere plattelandsregio's met elkaar bindt. Met 'het MOW boven je bank' maakt het museum bijvoorbeeld deze verdiepingsslag en wil het verbindingen aangaan met de eigen regio, specifiek de mensen hier.

Momenteel ontwikkelt het museum naar aanleiding van de posteractie een kaart via Maps: MOW Maps.¹ Op deze kaart licht het museum locaties uit die verbonden zijn aan de collectiestukken van de posteractie. Zo kleurde het museum de huidige loop van de Westerwoldse Aa in als verwijzing naar het schilderij van Jan Altink. In de komende periode voegt het museum ook andere stukken uit de collectie toe. De kaart biedt tal van mogelijk- →

Naar aanleiding van 'het MOW boven je bank' ontwikkelt het museum via Maps een kaart die locaties uitlicht, verbonden aan stukken uit de collectie: MOW Maps.

naam
Westerwoldse Aa

beschrijving
Deze rivier was in 1969 onderwerp van het schilderij uit de collectie van het MOW | Museum Westerwolde, dat Jan Altink (1885-1971) op zeer hoge leeftijd vervaardigde. Altink was één van de oprichters van Groninger kunstkring De Ploeg. Hij bedacht de naam van deze kunstenaarsvereniging. Verschillende leden hadden belangstelling voor het Groninger platteland, inclusief Oost-Groningen. Jan Altink werkte bijvoorbeeld het liefst buiten. De huidige loop van de Westerwoldse Aa ontstond in de jaren 1960 en 1970 tijdens de ruilverkavelingen. Vroeger meanderde de rivier. Tegenwoordig lijkt de Aa meer op een kanaal. De exacte locatie van Altink's schilderij is niet bekend. Kijk voor meer informatie over Jan Altink op: www.hetmow.nl/jan-altink. Kijk voor meer informatie over De Ploeg op: www.kunsten.nl/de-ploeg.

Een op het eerste gezicht saaie of lege omgeving gaat op deze manier leven omdat voorstellingen van kunstenaars en verhalen over de locatie toegankelijk zijn

heden. Het MOW kan met behulp van deze kaart in de toekomst kunst- en erfgoedroutes ontwikkelen die fietsend of wandelend mogelijk zijn. Los van het museum kunnen gebruikers van Maps met de uitgelichte locaties in contact komen met kunst en erfgoed in deze regio. Een op het eerste gezicht saaie of lege omgeving gaat op deze manier leven omdat voorstellingen van kunstenaars en verhalen over de locatie toegankelijk zijn. Ook andere musea en instellingen zetten soortgelijke stappen. Mensen kunnen bijvoorbeeld vanaf hun bank in de woonkamer de Drentse hunebedden bezoeken via het Hunebedcentrum, weliswaar niet via Maps, maar wel via een kaart.²

Interactie tussen mensen over kunst en erfgoed uit de eigen regio is via Maps ook mogelijk. Bij de verhalen die mensen over het schilderij van Jan Altink deelden, hielden sommige zich bezig met de vraag welke locatie Altink precies schilderde. De loop van de Westerwoldse Aa is tijdens de ruilverkavelingen van de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw verlegd. De rivier is meer op een kanaal gaan lijken. Altink schilderde zijn beeld in 1969. Bestaat deze locatie nog? Of probeerde Altink misschien iets van de rivier vast te leggen, voordat die veranderde? Het MOW kent de antwoorden op deze vragen niet. Via Maps is het mogelijk dat mensen de huidige loop van de Westerwoldse Aa zien en zich een voorstelling kunnen maken van de vroegere loop. Gebruikers kunnen ook zelf locaties uitlichten wanneer ze bijvoorbeeld de locatie van Altink's schilderij kennen.

Een andere mogelijkheid die Maps voor het MOW biedt, is dat het museum op fysieke locaties een QR-code plaatst die linkt met de locatie in Maps. Gebruikers kunnen ook op deze manier los van het museum in aanraking komen met kunst en erfgoed rond die locatie. Het museum biedt met MOW Maps een platform voor kunstzinnige en culturele verdieping in de eigen regio. Dit draag bij aan de leefbaarheid van het gebied.

Verzamelvragen

De context van collectiestukken vindt het MOW belangrijk. Zonder context is een museumstuk in sommige opzichten betekenisloos. Het is dan lastiger om verhalen rond het object te vertellen. De interactie met mensen die hiervoor aan bod kwam, biedt ook kansen om informatie over de context aan collectiestukken toe te voegen, bijvoorbeeld in het geval van Jan Altink's schilderij. Als museum verzamel je zo verhalen van het publiek. Je geeft mensen een kans om mee te denken over wat de eigen regio uniek maakt.

Het MOW vermoedt dat vragen rond het verzamelbeleid (wat je als museum opneemt in je collectie) in de komende jaren moeilijker te beantwoorden worden. De herkomst van objecten speelt hierbij een grote rol. Waar objecten enkele decennia geleden typisch waren voor bijvoorbeeld het Groninger platteland of in het bijzonder Westerwolde, werden ze daarna steeds meer massaal geproduceerd en gebruikt. Na de opkomst van mobiele telefonie gebruikten veel mensen bijvoorbeeld dezelfde Nokia. Bewaar je die voor de toekomst als museum dat zich richt op het platteland? Een museum zoals het MOW kan de input van mensen bij zijn verzamelbeleid goed gebruiken. Überhaupt is het belangrijk voor een museum om na te denken over wie bepaalt wat erfgoed is, want een museum staat in dienst van de samenleving. Hierbij zijn waarden als inclusie en diversiteit belangrijk.

Aanbod voor thuisblijvers

Tijdens de sluiting hebben verschillende musea aanbod ontwikkelt voor thuisblijvers. Het Rijksmuseum in Amsterdam biedt bijvoorbeeld online teken- en schildertutorials aan via het programma RijksCreative.³ Het Groninger Museum heeft iedere week een nieuwe creatieve opdracht.⁴ Het Stedelijk Museum Schiedam riep kunstenaars op om 'troostkunst' te maken.⁵ Van alle inzendingen maakte het museum affiches. De ontwerpen waren vorig jaar te zien in het Stedelijk Museum en achter verschillende ramen in Schiedam.

Het MOW plaatste op de webpagina van 'boven je bank' een link naar de fotobestanden van de posters. Mensen kunnen zo zelf creatief aan de slag met de beelden. Los van het posterproject heeft het museum met MOW jong! Werkplaats sinds kort ook online aanbod voor kinderen. Op de internetpagina van de werkplaats staan online workshops die kinderen thuis kunnen doen.⁶ Al deze initiatieven zijn opnieuw voorbeelden van innovatieve manieren van collectieontsluiting en publieksparticipatie.

1) www.hetmow.nl/maps. Geraadpleegd 27 mei 2021.

2) ditisdrenthe.nl. Geraadpleegd 15 april 2021.

3) www.youtube.com/channel/UCSyjmmPVVRZ3CIqm5lqSjMw. Geraadpleegd 19 april 2021.

4) www.groningermuseum.nl/bezoek/activiteiten/quarantaine-doe-tips. Geraadpleegd 19 april 2021.

5) www.stedelijkmuseumschiedam.nl/troostkunst-uit-schiedam. Geraadpleegd 19 april 2021.

6) www.hetmow.nl/werkplaats. Geraadpleegd 20 mei 2021.

Vervolg 'boven je bank'

Op 3 april 2021 verscheen de tweede poster. Dit was de eerste poster waarbij mensen zelf bepaalden welk collectiestuk op de poster verscheen. Mensen konden kiezen uit drie afbeeldingen die het MOW voorselecteerde. In totaal brachten 228 mensen een stem uit op de website van het museum. Een ruime meerderheid (55 procent) koos voor een foto van 'Koolzaad', gemaakt door kunstenaars Marian Smit en

Ria van Krieken. Het MOW exposeert de museumstukken van de twee verschenen posters (de 'Westerwoldse Aa' en 'Koolzaad') binnen de openingstijden. Er verschijnen dit jaar nog drie posters. Het publiek bepaalt ook bij deze posters zelf welk collectiestuk op de poster verschijnt. ■

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Dit artikel wordt u aangeboden door het MOW, www.hetmow.nl

De installatie 'Koolzaad' van kunstenaars Marian Smit en Ria van Krieken bestaat uit meer dan duizend handbeschilderde gele blaadjes en was in 2018 en 2019 blikvanger in de expopod op het buitenterrein voor het MOW. 'Koolzaad' is een ode aan de gele akkers die het Groninger land in april en mei kleur geven.

Archeologen groeven deze veertiende-eeuwse steen op in 1987 bij de Bisschopsweg in Vriescheloo. Uit onderzoek concludeerden ze dat hier een steenhuis stond, gebouwd met de rijkdom verkregen door akkerbouw. Ab Postma legde de kloostermop vast op beeld. Dat deed hij op de locatie waar het steenhuis stond. De afbeelding was onderdeel van de voorselectie die het museum maakte voor de eerste stemronde van 'het MOW boven je bank'.

Het portret van...

Hinderik (Waarsing) Trenning en Margrieta Maarsingh

door Lizanne Trenning

Het gezin van Hinderik Trenning en Margrieta Maarsingh in 1904, gefotografeerd bij hun boerderij te Laude. V.l.n.r.: Berend, Margrieta Maarsingh, Zwaantina Aikina (achter), Aikina (voor), Hinderik Trenning, Dedde (achter), Jantje (voor). Albertje ontbreekt op de foto. Zij was bij oom en tante Reininga-Trenning in Westerlee. Fotograaf: onbekend.

Hinderik Trenning, geb. Laude 25-08-1846, landbouwer, ovl. Laude 10-12-1905, zoon van Berend Jacobs Trenning (1802-1858) en Albertje Hindriks Waarsing (1803-1870), huwt Vlagtwedde 15 mei 1879 **Margrieta Maarsingh**, geb. Ter Maars 18-07-1856, ovl. Vlagtwedde 13-08-1930, dochter van Aike Maarsingh (1817-1860) en Dedde Wubbes Hiskes (1820-1896).

Uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren:

1. **Dedde Trenning**, geb. Laude 29-06-1880, ovl. Laude 07-07-1887
2. **Albertje Trenning**, geb. Laude 17-02-1883, ovl. Roswinkel 05-01-1961, huwt Henderikus Boelken (1885-1920), zoon van Harm Boelken en Lammegien Liefsting
3. **Zwaantina Aikina Trenning**, geb. Laude 27-12-1885, ovl. Winschoten 21-03-1959, huwt Harm Stikker (1879-1951)
4. **Berend Trenning**, geb. Laude 21-10-1888, ovl. Laude 29-10-1889
5. **Dedde Trenning**, geb. Laude 23-11-1889, ovl. Laude 12-11-1918
6. **Berend Trenning**, geb. Laude 21-01-1893, ovl. Onstwedde 21-03-1972, huwt Jantina Maarsingh (1890-1942), dochter van Otto Maarsingh en Grietje Jans Bessembinders
7. **Jantje Trenning**, geb. Laude 28-04-1895, ovl. Vlagtwedde 07-05-1977, huwt Harm Gerard Luring (1895-1977), zoon van Harm Luring en Janna Hommes
8. **Aikina Trenning**, geb. Laude 24-01-1897, ovl. Veenhuizen 01-02-1932, huwt Berend Sterenborg (1895-1954), zoon van Geert Jans Sterenborg en Zwaantje Berend Volders

Hinderik Trenning stond bekend onder meerdere (bij) namen. Eén van zijn oudere broers heette Hindrik Trenning (1834-1922). Om deze twee broers uit elkaar te halen, werd de jongste ook wel Hinderik 'Waarsing' Trenning genoemd. Deze naam komt waarschijnlijk van het erve Waarsing in Laude (gelegen naast het erve Trenning), dat Hinderik had geërfd via zijn moeder Albertje Hindriks Waarsing. Zowel Hinderik als zijn oudere broer Hindrik werden daarnaast ook wel 'Berends' genoemd, naar hun vader. In genealogische werken staat daardoor ook wel de naam Hinderik Berends 'Waarsing' Trenning, in sommige gevallen ook geschreven als Hindrik Berends 'Waarsing' Trenning. Waarschijnlijk werd het patroniem 'Berends' vooral in de spreektaal gebruikt en was het geen officiële naam. In Hinderiks geboorte-, trouw- en overlijdensakte staat de naam Berends namelijk niet vermeld. Hinderik Trenning ligt begraven op de begraafplaats van Sellingen, op zijn grafsteen staat weer een andere versie van zijn naam: Hinderik Berends Trenning Jr.

De Sint Willibrorduskerk

Een monument van rijk rooms leven

Aan de Hoofdstraat in Ter Apel staat de rooms-katholieke Sint Willibrorduskerk. De kerk is één van de oudste en belangrijkste gebouwen aan de weg. Het gebouw is beeldbepalend. Tijd om eens aandacht te schenken aan de rijke geschiedenis die aan deze kerk verbonden is.

door Erik Wubs

De kerk rond 1930.

Kolonisten

In de negentiende eeuw werd in Westerwolde en de nabije omgeving steeds meer veen afgegraven. Als gevolg hiervan ontstonden in Zuidoost-Groningen en het omliggende Drenthe nederzettingen die met name bevolkt werden door Duitse kolonisten die katholiek waren. Ze werkten als arbeider in de veenontginning of waren ondernemer in de snelgroeïende gemeenschappen.

De kolonisten gingen voor 1843 naar de kerk in het Duitse Rütenbrock en daarna in Zandberg. Vanuit Ter Apel en de direct omliggende omgeving waren de afstanden naar Zandberg in die tijd groot. De inwoners van Ter Apel en de directe omgeving wensten daarom een eigen parochie en kerkgebouw. →

Sint Willibrordus werd aangenomen als patroon

In 1859 werd koninklijke goedkeuring verleend voor het bouwen van een Ter Apeler bijkerk in de parochie van Zandberg. De start van de bouw liet nog enige tijd op zich wachten omdat de inwoners van Ter Apel, De Maten en Roswinkel het oneens waren over de plek. Uiteindelijk werd eind 1860 aan de huidige Hoofdstraat een kleine kerk ingewijd. Sint Willibrordus werd aangenomen als patroon.

De Sint Willibrordusparochie

Het nieuwe kerkje was al snel te klein voor de snelgroeïende katholieke gemeenschap in Ter Apel en de directe omgeving. Na een kleine aanpassing van het eerste gebouw, werd in 1880 begonnen aan de bouw van een nieuwe grotere kerk. In 1877 was het eerste kerkje ook al niet meer langer bijkerk van Zandberg omdat

Ter Apel in dat jaar zelf een parochie werd. De bouw werd voltooid in 1881 en in 1884 werd de nieuwe kerk ingewijd. Het eerste kerkje werd gesloopt.

De nieuwe kerk werd ontworpen door de Duitse architect Alfred Tepe. De neogotiek was in die tijd de heersende stijlopvatting. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in Ter Apel een driebeukige hallenkerk met pseudo-transept verrees in deze stijl. Toch werd de kerk ook gebouwd met een vooruitziende blik. Aanvankelijk kende de kerk alleen een koor, transept en twee traveeën. Dat maakte verdere uitbouw in de toekomst mogelijk.

Uitbreiding, modernisatie en renovatie

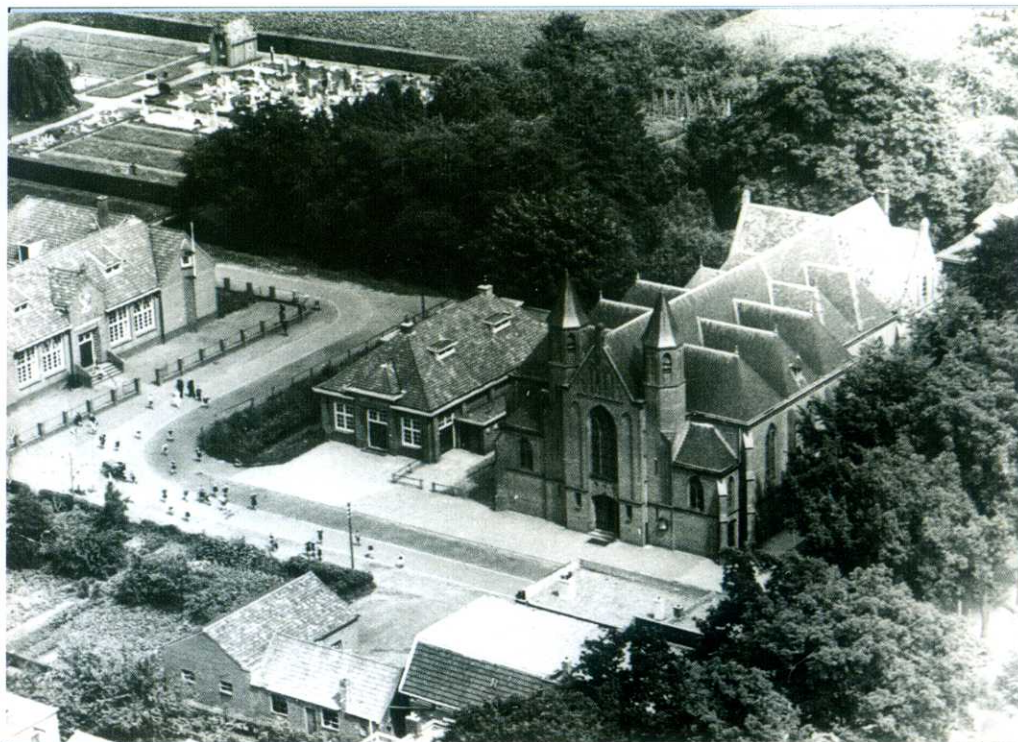
De katholieke gemeenschap in Ter Apel en de directe omgeving bleef groeien. In 1924 werd de kerk uitgebreid met drie traveeën en verbreding van de zijschepen. Een geplande toren van vijftig meter kon door geldgebrek niet verrijzen. In plaats daarvan werden wel de fundamenten van de toren, een kerkportaal en stenen geleding met daarin een koortribune gebouwd. De bovenzijde hiervan kreeg een door twee zijtorentjes geflankeerde kap.

Pastoor Dopheide inspecteert de uitbreiding van de kerk in de jaren 20 van de vorige eeuw.

Het interieur in de jaren 30 van de vorige eeuw gericht op het hoofdaltaar met daarboven de drie gebrandschilderde koorramen.

Luchtfoto van rond 1955 met daarop de kerk en andere katholieke gebouwen. Op de afbeelding is het grondplan van de kerk goed zichtbaar.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft het gebouw meerdere fases van renovatie en modernisering doorgemaakt. Hierbij zijn verschillende aanpassingen gedaan aan het in- en exterieur van de kerk. Het is bijzonder om te vermelden op hoeveel giften men bij alle bouw-, modernisatie- en renovatiefases kon rekenen.

Interieur

Toppunt in de kerk is het originele hoofdaltaar. Het altaar werd in 1888 vervaardigd door Heinrich Fleige uit Münster en is nog geheel intact. De achtergrond van het altaar wordt gevormd door drie gebrandschilderde koorammen. Behalve deze ramen, zijn er nog enkele gebrandschilderde ramen origineel uit de periode van de bouw. Verder zijn er drie latere gebrandschilderde ramen. Ten slotte zijn er enkele bijzondere gebrandschilderde ramen afkomstig uit de voormalige Sint-Martinuskerk in Groningen.

De kerk is in bezit van een oude monstrans, gemaakt tussen 1600 en 1625 in Amsterdam, met negentiende-eeuwse toevoegingen.¹ De monstrans werd in 1884 aan de kerk geschonken door de familie Cremers uit Groningen. Het vaatwerk is voorzien van verschillende versieringen en Bijbelse voorstellingen. De stijl ligt op de overgang van de gotiek naar de renaissance.

Katholieke enclave

Naarmate de katholieke gemeenschap in Ter Apel en de directe omgeving groeide, ontstond er een ware katholieke enclave. In het omliggende gebied van de Sint Willibrorduskerk verrezen ook een pastorie, parochiehuis, begraafplaats met lijkhuis, school en nonnenklooster (het Sint Luciahuis). Er bestond een rijk katholiek verenigingsleven. Rond het katholieke volksdeel in Ter Apel was de verzuiling sterk voelbaar.

Aan deze katholieke enclave heeft het dorp tot op vandaag bijvoorbeeld het jaarlijkse carnavalsfeest te danken.

Toekomst

Inmiddels kent Ter Apel en de directe omgeving geen zelfstandige parochie meer. De Sint Willibrordusparochie is gefuseerd met vier andere parochiën in de regio. De Sint Willibrorduskerk is nu één van de vijf locaties van de nieuwe Parochie Heilig Kruis.

De Sint Willibrorduskerk is een monument van een rijke geschiedenis en verdient een beschermde status. In 2018 is de Vereniging Monument Willibrorduskerk opgericht. De vereniging is voornemens om in de toekomst culturele initiatieven in de kerk te ontwikkelen. Mogelijk kunnen als de omstandigheden het weer toelaten rondleidingen georganiseerd worden voor geïnteresseerden. ■

Dit artikel kwam mede tot stand door informatie en literatuur aangedragen door Ton Kuper en foto's uit de collectie van R.F.E. Wolf.

Bronnen

Lenie Blanke-Wilkens e.a., *Het rijke Roomse leven van de H. Willibrordusparochie in Ter Apel 1877 - 2002* (Ter Apel 2002).

www.heiligkruisparochie.nl. Geraadpleegd op 01-05-2021.

A. Buursma, *De geschiedenis van Westerwolde 4 De Kerken* (Groningen 1995).

H. W. van der Ploeg (red.), *van Klooster en Karspel van Ter Apel tot Sellingen* (Ter Apel/Sellingingen 1981).

www.willibrordus-terapel.nl. Geraadpleegd op 01-05-2021.

1) Een monstrans is een doorgaans rijkelijk versierde houder waarin de gewijde hostie wordt getoond.

Van Pernambuco naar Vriescheloo

Een 'Braziliaans' verleden

door Lieuwe Jongasma

In 1637 ontving de provinciale synode van Stad en Lande een brief van de kerkenraad van Amsterdam.¹ Het gaat over ene Christianus Wachteloo, die pas teruggekeerd was uit Nederlands Brazilië waar hij predikant was.² In de brief vertelt Henricus Geldorpius aan zijn Groningse collega's dat de Amsterdamse classis zijn twijfels heeft over een getuigschrift, ingediend door Wachteloo. De Amsterdamse classis verbaasde zich over de positieve toon van het getuigschrift:

*“contrarij naschrijven van 't classis van Brasil, mitsgaders de verscheiden quade geruchte nopens sijn leven ende wandel die ons al voor hetselve meer als eenmaal waren voorgekoomen, als de welke soodanich waren dat wij ons verwonderden over de goetheit des Testimonij, dat hij ons vertoonde, niet sonder achter denken van dattet immers haperen moeste. Niet tegenstaande het welke hij daar bij bleef dat alles oprecht was toegegaan”.*³

Naar Brazilië

Wachteloo studeerde in Groningen. Even na 1630 vertrok hij naar Brazilië. Deze aanstelling verliep officieel via de classis van Amsterdam. Dat een deel van Brazilië Nederlands is geweest, is vandaag de dag relatief onbekend. In 1630 veroverde Nederland een gebied in het noordoosten van Brazilië rond de Pernambuco-rivier. De kolonie kende de grootste bloei tijdens de heerschappij van Johan Maurits van Nassau-Siegen als gouverneur generaal, tussen 1636 en 1644. Rond 1636

werd Wachteloo wegens wangedrag ontheven uit zijn functie en teruggestuurd naar Nederland. Hij maakte dus de beginperiode mee van Nederlands Brazilië.

Wachteloo was in deze tijd niet de enige Groninger in Nederlands Brazilië. Verre van zelfs: Groningen was zeer betrokken bij deze onderneming. Deze betrokkenheid liep in de eerste plaats via de kamer Stad en Lande van de West-Indische Compagnie. Groningen was de enige stad buiten het Westen van Nederland met zo'n

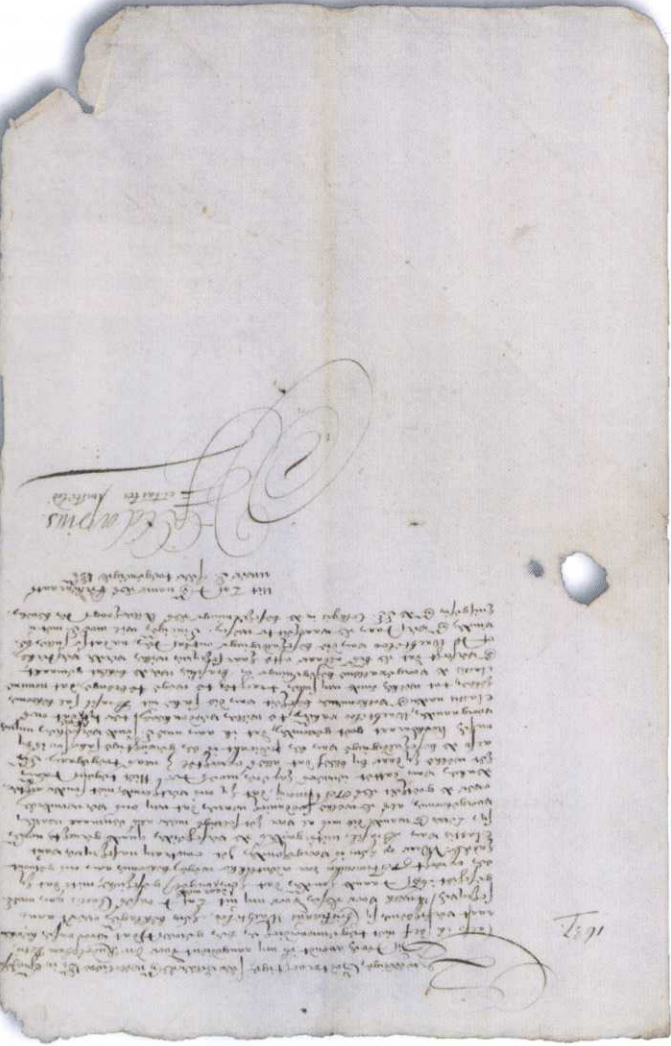
1) Collectie Groninger Archieven, toegang 692, inventarisnummer 187.

2) Van de naam Wachteloo zie je verscheidene spellingsvarianties: Wachloo, Wachlo, Wachelo, Wachtelo. Ik houd de spelling aan die gebruikt wordt in de genoemde brief van de Amsterdamse classis.

3) In andere woorden: het getuigschrift was in tegenstelling tot wat bleek uit de brief van de kerkenraad van Brazilië, evenals uit de verschillende kwade geruchten aangaande zijn handelen die we al meer dan eens hadden vernomen, die van dusdanige aard waren dat wij ons verbazen over de goedheid van dit getuigschrift, dat hij ons liet zien, we hadden ook het vermoeden dat er iets niet klopte. Toch hield hij vol dat alles klopte.

het landschap. In 1939 zijn de oude fundamenten van de kerk opgegraven. Sindsdien is de plek niet meer zichtbaar.

In 1666 overleed Christianus. Hij was toen ruim 26 jaar predikant in Vrieschelo. Een zoon van Christianus, Coenradus Wachtelo, volgde in de voetsporen van zijn vader: hij was lange tijd predikant in Oudeschans. In de archieven vinden we verder geen verwijzingen naar het Braziliaanse verleden van Wachtelo. Zou hij er in Vrieschelo over verteld hebben? Of zou het voor hem een pijnlijke geschiedenis zijn geweest waar hij liever over zweeg? ■

Brief van de kerkenraad van Amsterdam uit 1637 over problemen met het getuigschrift van Christianus Wachtelo, voornamelijk predikant in Brazilië. Uit het archief van de Provinciale Synode van Stad en Lande, toegang 692, inventarisnummer 187, collectie Groninger Archieven.

7) O.D.J. Roemeling, "de Wachloos in Noord-Nederland", Groninga 14, 1969, p. 88.

We hebben het hier niet over de huidige kerk van Vrieschelo: die werd in 1717 gebouwd. Naar verluidt omdat de voorganger in 1672 werd verwoest door, wederom, de Bisschop van Münster. Deze oude kerk, waar Wachtelo dus predikte, heeft even noordelijker gestaan, ten noordwesten van de huidige bebouwing aan de Dorpsstraat. Op de plek van de oude kerk was tot begin vorige eeuw nog een verhoging te zien in

Op dat moment woonde en werkte Wachtelo alweer in onze provincie. In de ledenadministratie van de kerk van Delfzijl komen we hem op 9 oktober 1636 tegen als "Christianus Wachtelo, gewesene predicanant in Brasyl".⁶ Christianus kwam uit een echt predikantengeslacht: zijn oom Patroclus Römeling was op dat moment predikant in Farnsum.⁷ Dit zal een reden geweest zijn om zich hier te vestigen. In 1639 hijkt de kwestie rond zijn valse getuigschrift achter de rug en werd hij beroepen te Vrieschelo. Hier hijkt Wachtelo zich beter te hebben gedragen, van "quade geruchten" heb ik niets kunnen vinden.⁸ Weliswaar lukte het hem in 1665 niet de gelden die hij verschuldigd was aan de lokale classis te betalen, maar dit kwam door de inval van de Bisschop van Münster in dat jaar. De classis toonde begrip voor de omstandigheden en schold hem de schuld kwijt. Wachtelo klaagde over de staat van de kerk: er zaten ramen noch deuren in, dus kon de kerkdienst er niet fatsoenlijk worden gehouden.

Predikant in Vrieschelo

kamer. De WIC hield zich in de beginjaren vooral bezig met kaapvaart, maar zette ook de eerste stappen in een markt die later van groot belang zou worden voor de organisatie: de trans-Atlantische slavenhandel. De verovering van Brazilië speelde hier een grote rol in: de economie van het land dreef op slavenplantages. Hier werd het startschot gelost van het Nederlandse slavenijverleden.

Het leven in de tropen viel veel Europeanen zwaar. Wellicht was dit voor Wachtelo reden om naar de fles te grijpen. Helaas weten we niet precies wat er allemaal is misgegaan: de notulen van de classis van Brazilië van 1636 zijn verloren gegaan. In 1637 zien we de naam Wachtelo wel regelmatig in de notulen voorbij komen. Daar lezen we niet over de reden waarom hij werd teruggestuurd, maar wel op 4 maart 1637 over zijn "valse getuigenissen".⁴ Een jaar later speelde de zaak nog steeds. Wachtelo heeft de beschuldigingen aangevochten, waarop de Braziliaanse classis het nogmaals heeft onderzocht en tot de conclusie kwam dat hij "so niet geleefd heeft, dat hem in goeder conscientie een goet of eerlijck getuygenisse conde meegegeven worden".⁵

- 4) Classicale acta van Brazilië, 4 maart 1637.
- 5) In andere woorden: dat hij zo niet geleefd heeft dat hij een goed getuigschrift zou hebben kunnen krijgen. Bron: Ibid, 31 oktober en 1 november 1638.
- 6) Collectie Groninger Archieven, toegang 124, inventarisnummer 512.

De vliegtuigcrash van tachtig jaar geleden

Zoon van overlevende vliegenier bezocht de laatste ooggetuige

Duitse opname van de neergestorte Britse Wellington achter het huis en bedrijf van de familie Abbes. Eén van de Duitsers is Paul Gildner, de nachtjager die het vliegtuig naar beneden schoot. Foto: collectie familie Abbes.

door Jochem Abbes en Gert Abbes

Op 13 maart 2021 was het precies tachtig jaar geleden dat een Britse Vickers Wellington Mark 1C (bommenwerper) van de Royal Airforce (RAF) werd neergeschoten boven Jipsinghuizen. Het vliegtuig was die avond om 20.00 uur opgestegen van vliegbasis RAF Stradishall in het graafschap Suffolk met de bedoeling om Hamburg te bombarderen. De bemanning bestond uit zes leden: Victor Bagley, George Daniel, Alexander Elder, Sol Glazer, John La Basse Tomkinson en Douglas Waters, allen sergeant en twintigers.

Tijdens de vliegroute over de provincie Groningen werd het vliegtuig rond 23.00 uur onderschept door een Duitse Messerschmitt 110 (nachtjager) met de gevreesde Oberfeldwebel Paul Gildner als piloot. Gildner stond bekend als één der meest succesvolle nachtjagers van de Duitse Luftwaffe met tientallen fatale aanvallen op geallieerde vliegtuigen op zijn conto. Gildner had net, twintig minuten eerder, boven Tolbert een Britse Blenheim naar beneden geschoten en kreeg kort daarna de Wellington in het vizier.

Crash in Jipsinghuizen

Boven Westerwolde viel Gildner de Britse bommenwerper aan en wist met mitrailleurgeschut het toestel te raken. Eén van de motoren vloog in brand en het toestel dook naar beneden om pal ten zuiden van de wagenmakerij van Abbes (grootouders van de auteurs)

in Jipsinghuizen neer te storten. De staartschutter werd al tijdens de aanval in de lucht dodelijk getroffen. Twee bemanningsleden konden tijdig uit het vliegtuig springen. De overige vier mannen – waaronder de staartschutter – lukte dat niet meer en kwamen bij de crash om het leven. Eén van de twee parachutisten viel te pletter doordat zijn parachute niet (volledig) open sloeg. De tweede, sergeant Douglas W. Waters, landde in het bosje bij Leemdobben en overleefde het dramatische incident.

Aanvankelijk opgevangen door de aan de overkant van de weg wonende familie Eelsing, lukte het niet om Waters op tijd in contact te brengen met het verzet. Hij werd door de plaatselijke politie en 'al te gediensstige' Nederlanders opgehaald en tegen 03.00 uur overgedragen aan een escorte van de Duitse Luftwaffe van de vliegbasis

(Fliegerhorst) Leeuwarden, vanwaar Gildner ook was opgestegen. Sergeant Waters bracht de rest van de oorlog in Duitse krijgsgevangenschap door. De volgende dag werd de omgeving van de crash in Jipsinghuizen door de Duitsers afgezet en werden de verkoolde resten van de overige bemanningsleden uit het vliegtuig gehaald. Ze werden later met militaire eer begraven op het Esserveld in Groningen. De in het wrak nog aanwezige bommen werden elders in het veld opgeblazen. De explosie bij de crash veroorzaakte grote schade aan de omliggende huizen.

Een onvergetelijke ontmoeting

In maart 2016, 75 jaar na het gebeuren, bracht de zoon van sergeant Douglas Waters, Ian Waters, een bezoek aan de familie Abbes in Jipsinghuizen. Het contact was tot stand gekomen via Klaas Niemeijer van het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen, die door Waters was benaderd voor meer informatie over de crash. Waters junior was erg betrokken bij de oorlogservaringen van zijn in 2008 overleden vader en wilde graag de locaties van de gebeurtenissen in de nacht van 13 op 14 maart 1941 bezoeken. Het werd een onvergetelijk bezoek waarbij herinneringen werden opgehaald, de gang van zaken werd gereconstrueerd en de plek des onheils achter het erf werd bezocht.

Plotseling zag ze een parachutist uit het duister naar beneden komen

Hoogtepunt van het bezoek was de ontmoeting met de enige directe ooggetuige van de gebeurtenissen van destijds: mevrouw G. Hulsker-Eelsing te Sellingeren. Als meisje van veertien jaar woonde ze destijds met haar familie vlak bij het bosje van Leemdobben. Samen met Ian Waters bezochten wij haar en tot onze verrassing bleek ze levendige herinneringen te hebben aan het voorval. Ze vertelde gedetailleerd hoe ook haar familie was opgeschrikt door het nachtelijke vuurgevecht en buiten hadden staan kijken naar het vuur in de lucht. Plotseling zag ze een parachutist uit het duister naar beneden komen in het bosje aan de overkant. Familieleden gingen kijken, zagen de Britse piloot in de bomen hangen en zich bevrijden uit de parachute en namen hem mee naar huis waar hem koffie werd aangeboden. Tot verbazing van Ian Waters vertelde mevrouw Hulsker hoe zij 75 jaar eerder een hand van zijn vader had gekregen en hoe de situatie verder verliep.

Op de vraag of ze ook nog kon aanwijzen waar de piloot naar beneden was gekomen antwoordde ze bevestigend en nadat we met elkaar in de auto naar Leemdobben waren gereden wist ze moeiteloos de bomen aan te wijzen waar sergeant Waters met de parachute in was beland. Al met al was het een onverwachte – en voor Waters ook emotionele – wending aan het bezoek.

Eerbied en erkentelijkheid

Inmiddels zijn we vijf jaar verder en is het tachtig jaar geleden dat de Britse bommenwerper bij Jipsinghuizen is neergestort. Er is geen gedenkteken op de plaats van

de crash. Toch willen we met eerbied de vijf Britse bemanningsleden gedenken die in Jipsinghuizen het leven lieten in de strijd tegen Nazi-Duitsland. Wij blijven de Britten zeer erkentelijk voor hun offers en grote inzet bij de bevrijding van ons land, ook sergeant Douglas Wilmott Waters. ■

Ian Waters met brokstukken van het toestel waaruit zijn vader 75 jaar eerder wist te ontkomen. Foto: G.J. Abbes.

Ian Waters met mevrouw Hulsker. Foto: G.J. Abbes.

De vijf vliegeniers zijn begraven op het Esserveld in Groningen. Foto: G.J. Abbes.

Verhalen van lief en leed op de begraafplaatsen in Westerwolde

Een Ridder Militaire Willems-Orde

Ieder dorp in Westerwolde kent één of zelfs meerdere begraafplaatsen. Elke begraafplaats heeft een eigen funeraire cultuur: een eigen karakter.

De vormgeving van de begraafplaats zegt iets over de plaatselijke omstandigheden zoals welstand, religie en middelen van bestaan.

Allen hebben ze één ding gemeen. Achter de grafmonumenten gaan bijzondere verhalen schuil.

door Geert Volders

Aangelegd als vesting tijdens de Tachtigjarige Oorlog, vestigden zich in Bellingwolderschans – later bekend als Oudeschans – militairen met hun families. Vanaf de achttiende eeuw verminderde het militaire belang van Oudeschans en kregen agrariërs in en rondom de vesting meer mogelijkheden. Op het bastion aan de noordoostzijde van de vesting bevindt zich een kleine begraafplaats. Het oudste bewaard gebleven grafmonument is van Gerhard van Bern die in 1730 overleed. In het midden bevinden zich de rustplaatsen van de families Heres-Uniken-Diddens, die gemarkeerd worden door diverse opvallende grafmonumenten. Mijn aandacht werd echter getrokken door een opschrift op een tamelijk sober monument.

“Hier rust Filippus de Korte.

Geb. d. 10 Junij 1794

Overl. d. 10 Aug 1864

In leven Gepensioneerd

Kapitein der Infanterie

Ridder der Militaire

Willems Orde 4e Klasse

Wed.n. van Vrouwe

Cornelia Hoelands”

Al aan het begin van de negentiende eeuw werd de defensieve functie van Oudeschans opgeheven, waardoor het erg onwaarschijnlijk is dat Filippus de Korte zijn Militaire Willems-Orde (MWO) heeft ontvangen vanwege activiteiten in Oost-Groningen. Wie was hij en wat was zijn relatie met Oudeschans?

Een zoekactie in het digitale krantenarchief bracht mij bij een prozaïsch artikel getiteld ‘Op ’t kerkhof van de Oude Schans’, in 1973 geschreven door de bekende schrijver Simon van Wattum.¹ In het artikel (eigenlijk een gedicht) zijn enkele zinnen gewijd aan het graf van Filippus de Korte waarin gesuggereerd wordt dat De Korte bij Waterloo een drietal Fransen heeft gedood en zelf gewond is geraakt. Daar zou hij zijn ridderorde aan danken. Van Wattum noemt geen bron, maar zijn verhaal zou kunnen kloppen. Een speurtocht in het archief, zou het levensverhaal van Filippus kunnen reconstrueren. We beginnen met het slot: de overlijdensakte.

Op 10 augustus 1864 deden bakker Boelo van der Wall en commies Martinus Adrianus Beek aangifte van het overlijden van hun dorpsgenoot: de zeventigjarige Filippus de Korte.² In de overlijdensakte lezen we (net als op het grafmonument) dat De Korte gepensioneerd

Het Doodenbastion, met op de voorgrond het grafmonument van Filippus de Korte. Schilderij vervaardigd door Geert Schreuder in 2021.

kapitein was, “laatst gewoond hebbende te Oudeschans, geboren te Tholen, provincie Zeeland, zoon van wijlen Frans de Korte van wijlen Cornelia Caatshoek, indertijd echtelieden, gewoond en overleden te Tholen, provincie Zeeland.³ Weduwnaar van wijlen Cornelia Hoelands, overleden te Denekamp, provincie Overijssel.”

Gezin

Filippus de Korte, geb. Tholen (Zeeland), 10-06-1794, gedoopt op 15-06-1794 in de Nederduits Gereformeerde Kerk te Tholen, ovl. Oudeschans 10-08-1864.⁴ Gehuwd te Middelburg 28-11-1827 met Cornelia Hoelands, geb. Axel (Zeeland) 04-12-1799, ovl. Noord-Deurningen (nabij Denekamp, Overijssel) 09-04-1849.⁵

1. Jan Philippus, geb. 02-01-1827 te Middelburg, ovl. 16-04-1899 te Meppel
2. Cornelia, geb. 24-01-1829 te Middelburg, ovl. 06-05-1856 te Noord-Deurningen
3. Maria Jacoba, geb. 21-09-1831 te Middelburg, ovl. 15-11-1854 te Noord-Deurningen
4. Christina, geb. 02-10-1833 te Haarlem, ovl. 15-09-1834 te Haarlem
5. Frans, geb. ca. 1834 te Amsterdam, ovl.⁶
6. Hendrik Jan, geb. ca. 1839 te Amsterdam, ovl. 04-06-1897 te Groningen
7. Philippus, geb. 14-09-1842 te 's-Hertogenbosch, ovl. 05-12-1902 te Nijmegen

De oplettende lezer ziet dat zoon Jan Philippus het zogenaamde ‘voorkind’ was, geboren voordat de ouders getrouwd waren. Vader Filippus was op dat moment tweede luitenant bij de 2e Afdeling Infanterie en werkzaam in het garnizoen te Middelburg. Uit de volkstelling van 1839 blijkt →

Het Doodenbastion van Oudeschans. Foto: auteur.

dat het gezin toen woonachtig was in Haarlem en dat Filippus ingekwartierd was bij het garnizoen in Breskens. Daarmee kunnen we vaststellen dat we te maken hebben met een beroepsmilitair, maar we weten nog niets over de MWO en hoe Filippus in Oudeschans terecht kwam.

Carrière in het leger

Filippus groeide op als jongste zoon van het gezin De Korte, wonend aan de Bebouwendendam in het centrum van de Zeeuwse vestingstad.⁷ Op 11 maart 1814 tekende de toen bijna twintigjarige Filippus voor het eerst als soldaat bij het 16e Bataljon Infanterie Nationale Militie. Volgens de in het Nationaal Archief in Den Haag gedeponeerde archieven van de krijgsmacht is Filippus niet in Franse militaire dienst geweest. In de periode 1810-1813 was ons land immers een deel van het Franse keizerrijk onder Napoleon Bonaparte. Diezelfde Napoleon werd op 30 mei 1814 verbannen naar het eiland Elba. Ondertussen probeerden zijn overwinnaars een nieuw machtsevenwicht te vinden, want de oorlogsdreiging was niet ver weg. Filippus werd al na drie maanden bevorderd tot korporaal en op 16 april 1815 tot sergeant.⁸ Het 16e Bataljon kwam in juni 1815 niet in actie bij Waterloo en dus is het onwaarschijnlijk dat Filippus hier – zoals Van Watum in 1973 suggereerde – een heldenrol heeft vervuld.⁹

In de periode 1815-1830 probeerde koning Willem I zijn Verenigd Koninkrijk der Nederlanden bijeen te houden. Waar Filippus zich in deze periode precies bevond, is

niet duidelijk. Oudeschans was in ieder geval nog niet in beeld. Evenals Filippus' geboortestad Tholen, werd ook de Oost-Groningse vesting vanaf 1814 niet meer actief voor een garnizoen onderhouden. Tussen 1819 en 1829 was Filippus in functie als tweede luitenant.¹⁰

Opstandige Belgen

In deze periode begon het erg onrustig te worden in de zuidelijke provinciën van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Op 4 oktober 1830 heeft het kort daarvoor opgerichte Voorlopig Bewind de onafhankelijkheid van België uitgeroepen. In de daaropvolgende maanden moest het Nederlandse leger gereorganiseerd worden vanwege de massale desertie van zuidelijke militairen. Op 12 november 1830 werd Filippus de Korte als eerste luitenant overgeplaatst naar de 17^e Afdeling Infanterie. Op 2 augustus 1831 startte een grote militaire operatie tegen het opstandige Zuiden. De 17^e Afdeling Infanterie werd – evenals de Groningse Jagers – ingedeeld in de 3^e Divisie. Hoewel de Tiendaagse Veldtocht vanuit militair perspectief een Nederlands succes was, dreigde er een Franse interventie. Op 12 augustus kwam een wapenstilstand tot stand en vanaf 20 augustus trok het leger zich grotendeels terug.

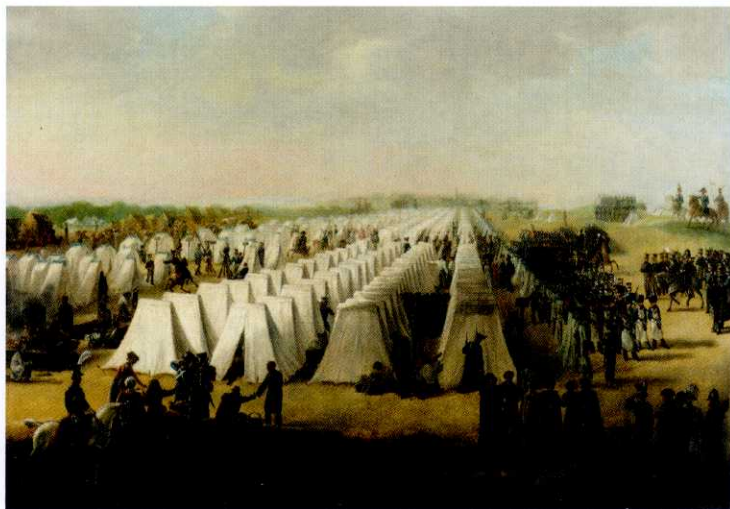
*In 1831 was een Ridder MWO
dus minder zeldzaam dan in
de eenentwintigste eeuw*

Grafmonument van Filippus de Korte. Foto: auteur.

Overlijdensadvertentie van Cornelia de Korte-Hoelands in de Opregte Haarlemsche Courant, 13 april 1849.

Het legerkamp te Rijen (Brabant) voorafgaand aan de Tiendaagse Veldtocht. Beeld: olieverf op doek, schilder onbekend, ca. 1831-1835, collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Officier der Nationale Militie, waarschijnlijk droeg Filippus de Korte als kapitein eenzelfde uniform. Beeld: lithografie, Jean-Louis van Hemelryck, 1829, collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Draagmedaille van de Militaire Willems-Orde der 4e Klasse. Beeld: Robert Prummel op de Nederlandstalige Wikipedia, CC BY-SA 3.0.

Bij Koninklijk Besluit van 12 oktober 1831 werd Filippus de Korte gedecoreerd met de Militaire Willems-Orde der 4^e klasse. Welke actie hier aan vooraf ging, is niet duidelijk. Tegelijk met Filippus, ontvingen nog 22 andere militairen van de 17^e Afdeling Infanterie de onderscheiding en binnen de gehele krijgsmacht ontvingen meer dan achthonderd militairen de orde vanwege hun inzet tijdens de Tiendaagse Veldtocht. Ter vergelijking: in 2021 zijn er in totaal slechts drie levende Ridders MWO.¹¹ In 1831 was een Ridder MWO dus minder zeldzaam dan in de eenentwintigste eeuw. Toch was de onderscheiding ook halverwege de negentiende eeuw iets bijzonders, want het prijkt immers nog steeds op het grafmonument op het Doodenbastion in Oudeschans. Nu weten we dus hoe de MWO bij Filippus kwam, maar hoe kwam de veteraan in Oudeschans?

Van Denekamp naar Oudeschans

Als herinnering aan de krijgsverrichtingen in België ontving Filippus de Korte op 28 maart 1832 het Metalen Kruis. Deze medailles werden gesmolten van buitgemaakte kanonnen bij Hasselt. Na de acties in België, werd Filippus gedetacheerd als eerste luitenant bij de Mobiele Noord-Hollandsche Schutterij.¹²

Waarschijnlijk woonde het gezin vanaf die tijd in Haarlem en Amsterdam. In 1839 ontving hij eervol ontslag uit de schutterij en keerde terug bij de infanterie. Een laatste bevordering volgde in 1841, waarmee Filippus de kapiteinsrang verkreeg. Op 31 december 1843 verliet hij 'de sterkte' met een jaarlijks pensioen van zevenhonderd gulden.¹³

Waarschijnlijk vertrok het gezin De Korte in de jaren 1840 naar Noord-Deurningen bij Denekamp. Tussen 1849 en 1856 kwamen hier Filippus' vrouw Cornelia en hun ongehuwde dochters te overlijden. De oudste zoon, Jan Philippus, was in deze periode werkzaam als commies in Bourtange. Op 30 september 1858 trad Jan Philippus hier in het huwelijk met de uit Bourtange afkomstige Engeltje Gelling, dochter van de onderwijzer Hinderikus Klaassens Gelling en Antje Berends Dethmers. De vierenzestigjarige Filippus woonde toen nog in Noord-Deurningen.¹⁴ Waarschijnlijk is Filippus kort voor 1864 naar Oudeschans gekomen waar toen het gezin De Korte-Gelling woonde. Zo kwam de Zeeuwse Ridder MWO naar Oudeschans waar hij nu al ruim 150 jaar op het Doodenbastion rust. ■

- 1) Simon van Wattum, 'Op 't kerkhof van de Oude Schans', Nieuwsblad van het Noorden (20-04-1973) 29.
- 2) Collectie RHC Groninger Archieven (RHC GrA), Burgerlijke Stand Gemeente Bellingwolde, Overlijdensregister 1864, akte 58 (10-08-1864).
- 3) In een afschrift van het doopboek van de Nederlands Hervormde Kerk worden de ouders François de Korte en Cornelia Catshoek genoemd. Elders lezen we "Caashoek".
- 4) Alle genealogische gegevens zijn gedigitaliseerd raadpleegbaar via de regionale archiefinstanties, samenwerkend via www.wiewaswie.nl. Dit betreffen gegevens uit kerkboeken, burgerlijke stand en bevolkingsregisters.
- 5) Historisch Centrum Overijssel, Burgerlijke Stand Overijssel, Denekamp, Register van overlijdens 1849, akte 30 (10-04-1849).
- 6) Collectie Noord Hollands Archief, Tg. 2295 Gemeentebestuur van Haarlem, inv.nr. 2636 Volkstellingsregister Haarlem 1839, blad 6. In deze volkstelling worden Frans en Hendrik Jan genoemd, enkel met hun leeftijd. Hun geboortekten moeten zich in het Stadsarchief te Amsterdam bevinden.
- 7) www.nicovandinter.nl/kwartierstaten/Genealogie-de-Korte.pdf (geraadpleegd op 23-01-2021).
- 8) Nationaal Archief, tg. 2.13.04, inv.nr. 177, folio 18.
- 9) www.grenadiercompagnie.nl/Bestanden/2.9%20Waterloo.pdf (geraadpleegd op 23-01-2021).
- 10) Nationaal Archief, tg. 2.13.04, inv.nr. 261, folio 45 en inv.nr. 283, folio 11.
- 11) Op 14 mei 2021 overleed Kenneth Mayhew (1917-2021). De Britse veteraan ontving de MWO in 1946 vanwege zijn optreden tijdens de bevrijdingsgevechten in Limburg en Noord-Brabant. De overgebleven drie RMWO's zijn Nederlandse militairen die in de 21e eeuw zijn gedecoreerd.
- 12) J.A. Jochems, *Gewapende burgermacht te Amsterdam (schutterij)* (Amsterdam 1890) 99.
- 13) Nationaal Archief, tg. 2.13.04, inv.nr. 381, folio 133.
- 14) Collectie RHC GrA, Burgerlijke Stand Gemeente Vlagtwedde, Huwelijksregister 1858, akte 21 (30-09-1858).

Akte van overdracht uit 1392?

Rechten op de Wedderborg en Westerwolde

Historische bronnen zijn meer dan teksten, afbeeldingen of materiële voorwerpen alleen. Een historische bron komt uit het verleden en bevat daar informatie over. Door ze kritisch te benaderen, komen historici tot kennis over het verleden. Hierbij komen enkele uitdagingen kijken. In deze serie worden willekeurig enkele voorbeelden toegelicht: in deze aflevering de vermeende overdrachtsakte uit 1392 van de rechten op de Wedderborg en Westerwolde van Wyarde Memminge, Memmen en Tyabbeken Jelderkes aan broers Haye en Boele Addinga.

door Erik Wubs

In de vorige aflevering werd geschreven dat een akte van een overeenkomst in het verleden een typisch voorbeeld is van een primaire bron.¹ De bron die centraal staat in deze aflevering betreft een op het eerste gezicht belangrijke overeenkomst waarmee de familie Addinga in 1392 hun macht in Westerwolde consolideerde. Het document ligt opgeslagen in de Groninger Archieven.²

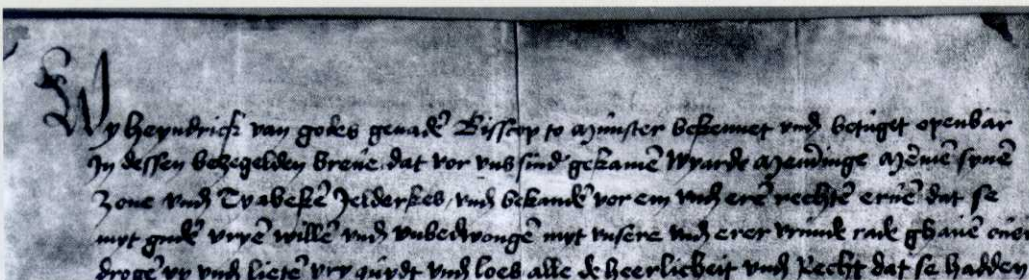
Bronnen lezen

Eeuwenoude bronnen zijn vaak lastig te lezen. Dat heeft te maken met zowel het handschrift als de taal. De tekst is soms erg klein, want het perkament – waarop de inkt is aangebracht – was in vroegere tijden niet goedkoop. Men ging daarom zuinig om met de kostbare ruimte. Paleografie helpt bij het lezen van oude handschriften. Vaak kom je met een aantal hulpmiddelen die in de

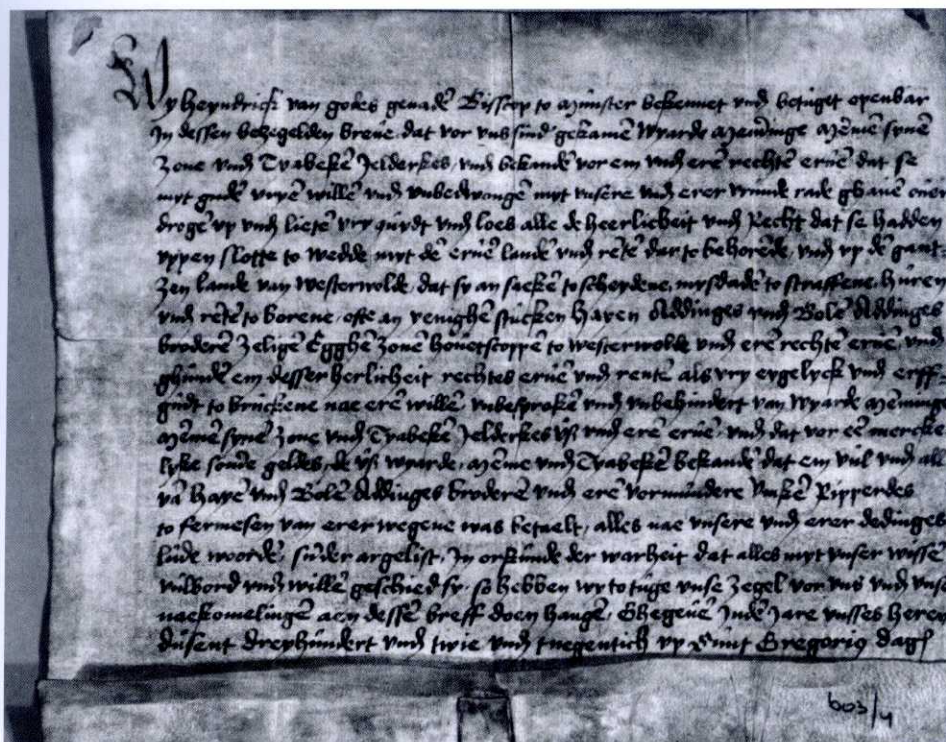
paleografie worden gebruikt een heel eind. Wat de taal betreft: er bestaan speciale woordenboeken die kunnen helpen, maar met kennis van meerdere hedendaagse talen kom je ook een heel eind. Een uitzondering betreft teksten in het Latijn, waarvoor je toch meer specifieke kennis van deze taal nodig hebt.

Terug naar de tekst

We richten ons nu op de vermeende overdrachtsakte uit 1392. Wie een historische bron voor haar of zijn onderzoek wil gebruiken, maakt een leesbare transcriptie van het 'onleesbare' handschrift. De Stichting Digitaal Oorkondenboek Groningen en Drenthe (DOGD) heeft op de website Cartago een transcriptie staan van de vermeende akte uit 1392.³ Dus we hoeven de tekst nu niet meer te transcriberen. Dat is al voor ons gedaan.

De eerste vijf regels van de vermeende overdrachtsakte uit 1392. Bron: Stichting Digitaal Oorkondenboek Groningen en Drenthe (DOGD): www.cartago.nl/nl/oorkonde/fal004 en Groninger Archieven (GrA), toegangnr. 547, Familie Lewe, 1300 - 1949, inv.nr. 603.

De vermeende akte van overdracht uit 1392. Bron: DOGD en GrA, Familie Lewe, inv.nr. 603.

Eerste vijf regels

“Wy Heyndrick van godes genaden Bisscop to Munster bekennet unde betuget openbar in dessen bezegelden breve dat vor uns sind gekamen Wyarde Memminge Memmen synen zone unde Tyabeken Jelderkes unde bekanden vor em unde eren rechten erven dat se myt guden vryen willen unde unbedwongen myt unsere unde erer vrunde rade ghaven over drogen up unde lieten vry quydte unde loes alle de heerlicheit unde recht dat se hadden in desen stotte to wedde myt de crone lunde unde rechte derse behorende unde vry de grantezen lunde van Westerwolde dat sy an sacker to scheyden, myndere to straffene huren unde rechte to borene ofte an vrenghen spucken haren daddinges unde Boele daddinges broder Jelige Egghe zone bouwerstoye to Westerwolde unde ere rechte crone unde ghintde em dessen herlicheit rechte crone unde rente als vry ewgelyck unde erfghint to bruncene nae ere wille, vnderproke unde vnderhindert van Wyark aeminge aeminge zone unde Tyabeken Jelderkes vry unde ere crone unde dat vor de mercke syle sonde godes, de vry wyarde, aeminge unde Tyabeken bekant dat em vul unde alle van Hase unde Boele daddinges broder unde ere vromindere vande Ripperkes to ferme van erer wege was besaelt, allec nae unsere unde erer dedingeb, lunde moete, sinder argelyst, in onghintde der warheit dat allec myt unsere wille viltord unde wille geschiede sy so hebben wy to tuge vuse zegel von vus unde vuse naekomelinge acn desse breff doen hange. Ekegeue inde jare vusses heren Insent drochhinkert unde twie unde tnegentich vry xmit Gregorio Dagf

Historische context

De familie Addinga kreeg aan het einde van de veertiende eeuw de macht over Westerwolde in handen. In 1391 werd Egge Addinga vermoord. De Westerwolders beloofden daarop hun plichten aan zijn minderjarige kinderen Adde, Hase en Boele, zijn weduwe Focke Kekesma, verwanten Unico Ripperda, Wyarde Memminge, Memmen en Tyabbeken Jelderkes na te komen.

Uit de inhoud van de bron blijkt dat verwanten Wyarde Memminge, Memmen en Tyabbeken Jelderkes in 1392 hun rechten op de Wedderborg en Westerwolde aan de Addinga's verkochten. Op het eerste gezicht lijkt de vermeende akte uit 1392 aan te geven dat de familie Addinga met deze koop hun macht over Westerwolde vergrootte.

Vervalsing

Schijn bedriegt. In zijn onderzoek kwam historicus Redmer Alma aanwijzingen tegen dat deze bron en andere vermeende aktes in het Lewe-archief waar de bron onderdeel van uitmaakt vervalsingen zijn, gemaakt door Johan Lewe tot Asinga. Daarbij deed hij onderzoek naar het schrift, de zegels en inhoud. Hij kwam op de vermeende akte uit 1392 sporen tegen van schrift dat in

veertiende eeuw nog niet werd gebruikt, een onorigineel zegel, afwijkingen aan de naam en zegel van de bisschop van Münster ten opzichte van andere bronnen en op een ander document zag Adma sporen die erop duiden dat Johan Lewe oefende met oud schrift.⁵

Johan Lewe wilde aanspraak maken op Westerwolde

Waarom zou Johan Lewe dit doen? Hij was een nakomeling van de Addinga's. Tussen 1608 en 1615 was hij partij in een proces tegen Karel van Arenberg, die op dat moment heer van Westerwolde was. Johan Lewe wilde aanspraak maken op Westerwolde. Met een akte uit 1392 kon hij zijn claim kracht bijzetten. Hij had echter geen succes. Het onderzoek van Alma toont aan dat bronnenkritiek ontzettend belangrijk is. ■

- 1) M. Boone. *Historici en hun Métier: Een Inleiding tot de Historische Kritiek* (Gent: Academia Press, 2011).
- 2) Groninger Archieven, toegangnr. 547, Familie Lewe, 1300 - 1949, inv.nr. 603.
- 3) Stichting Digitaal Oorkondenboek Groningen en Drenthe (DOGD): www.cartago.nl/nl/oorkonde/fal004. De auteursrecht van de transcriptie ligt vermoedelijk bij deze stichting.
- 4) Ibid.
- 5) Redmer H. Alma, 'De meestervervalser Johan Lewe tot Asinga', in: *Stad & lande* 29, 2 (2020): 36-42 en de lezing die Alma op 25 oktober 2020 gaf in het MOW | Museum Westerwolde, online terug te zien via: vimeo.com/471049517.

Verbonden met elkaar en Westerwolde

← Siegfried Frank,
ca. 1925.

↓ Het gezin van
Izaak Frank en Fanny
Reingenheim, links:
Siegfried, Paul en
(vermoedelijk) Max.

door Wout J. van Bekkum

Op 4 mei 2021 werd vanuit de synagoge in Bourtange via een livestream een bijzondere herdenkingsbijeenkomst uitgezonden. De lezing werd verzorgd door em. prof. dr. Wout J. van Bekkum. Centraal in deze herdenkingsbijeenkomst stond de oudoom van Van Bekkum: Siegfried Frank (1896-1943), de laatste voorzanger van de Joodse gemeente in Bourtange.

Twee eeuwen Westerwoldse familiegeschiedenis

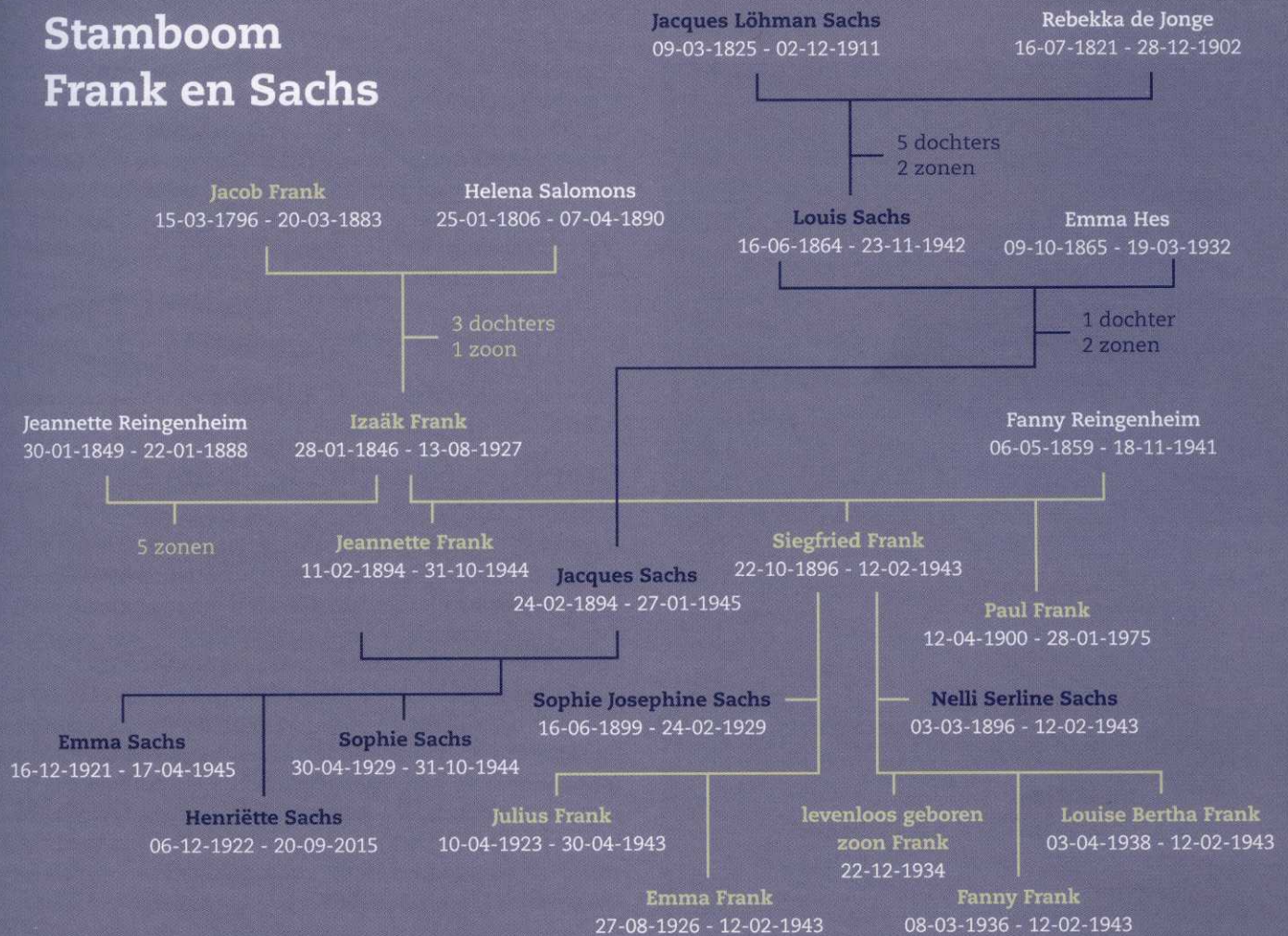
Zo pal bij de grens hoeft het geen verbazing te wekken dat de meeste Joden afkomstig waren uit allerlei gebieden in Duitsland maar vooral dichtbij de grens. Joden waren daar al generaties lang inwoners van talrijke Oost-Friese dorpen en een belangrijke Joodse gemeenschap zou ontstaan in de havenstad Emden waar ook de befaamde rabbijn Samson Raphaël Hirsch in de negentiende eeuw zou neerstrijken. Joodse families trokken over de grens en werden in de Franse Tijd middels het emancipatiedecreet van 1796 volwaardige burgers van Nederland. Begin negentiende eeuw werd de Nederlandsch Israëlietische Gemeente te Bourtange opgericht en in 1839 beschikte men over een eigen synagoge, die getuige een gevelsteen in 1875 gerenoveerd werd. Op deze gevelsteen prijken de namen van de toenmalige 'kerkmeesters' Salomon Frank en Jacob Sachs.

Door huwelijksbanden bleven de Oost-Groningse joden sterk verwant met de Duitse gemeenschappen en dat gold met name voor de families Frank en Sachs. De moeder van Siegfried Frank was Fanny Reingenheim, afkomstig uit Varel, in de buurt van Bremen. Ook aan de Sachs-kant komen wij een Duitse grootmoeder tegen, Emma Hes, afkomstig uit Papenburg. De familienamen Frank en Sachs laten heel goed zien hoe de verburgerlijking invloed uitoefende op de

↑ Siegfried Frank tijdens zijn militaire
diensttijd, ca. 1917.

Stamboom Frank en Sachs

Legenda: ■ Frank ■ Sachs

Siegfried Frank en Sophie Sachs, ca. 1920.

achternamen die liefst zo algemeen mogelijk moesten zijn. Hetzelfde geldt ook voor de voornamen, ofwel heel Duits: Wilhelm, Siegfried, Heinz en Kurt. Ofwel Frans zoals Jacques, Henriëtte, Jeannette, Louis en Louise. Allemaal bestaande namen in beide families om er zo te zeggen echt bij te horen en echt te mogen meedoen in de algemene maatschappij, dit zeggen we nu met een bittere bijsmaak.

Drie keer Frank en Sachs

De reden dat ik u aan twee familiegroepen Frank en Sachs voorstel, heeft alles te maken met het leven van de man op wie wij ons nu richten, Siegfried Frank, geboren op 22 oktober 1896 in Bourtange en samen met zijn vrouw en kinderen om het leven gebracht in februari 1943 in Auschwitz. Siegfried Frank huwde twee keer, eerst met Sophie Sachs met wie hij twee kinderen kreeg: Julius en Emma. Zij stierf op jonge leeftijd in 1929 en werd begraven op de Joodse begraafplaats te Hebrecht. Hij huwde daarna nogmaals met haar zuster Nellie Sachs, met wie hij nog eens twee kinderen kreeg: Fannie en Liesje. Nu wordt het even ingewikkeld, want naast deze brug tussen de families Frank en Sachs trouwde zijn eigen zuster Jeannette Frank met de broer van Sophie en Nellie Sachs en dat was Jacques (of Jacob) Sachs uit Vlagtwedde, mijn grootvader en grootmoeder aan moederskant.¹

'aander lu bin'n ook lu'

Samengevat: de Frank-en en Sachs-en komen elkaar dus in drie huwelijken over en weer tegen in één generatie. Dat zegt veel over het landelijke Joodse leven in Vlagtwedde en Bourtange. Zeker, er was vrijheid van godsdienst en zo werden Joden Nederlandse →

1) Zie ook het tweedelige artikel van Bert Jan Hartman in *Terra Westerwolda*, jrg. 7, nrs. 2 en 3 (2018). Jacob Sachs en Jeannette Sachs-Frank en hun dochters zaten ondergedoken bij de familie Huizing in Sellingerbeetse.

Het gezin Joseph Isaak Hes en Lina Joël Mandus uit Papenburg. De persoon geheel rechts zou Wilhelm Hes zijn die op 9 februari 1942 in Vlagtwedde overleed. 'onkel Wilhelm' woonde aan de Wilhelminastraat, naast zijn neef Jacques Sachs, de zoon van zijn zuster Emma Hes.

Verloovingsadvertentie van een broer (Jacques) en zus (Sophie) met een andere broer (Siegfried) en zus (Netty). De achternaam van Jacques Sachs staat hier dus foutief als Frank vermeld. Bron: *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 9 juli 1920.

De winkel van Frank te Bourtange, met aan de rechterzijde de molen van Immenga. V.l.n.r. Fanny Frank-Reingenheim, Izaäk Frank, Sophia Frank-Sachs en Siegfried Frank, voor hen staat hun zoontje Julius en geheel rechts het dienstmeisje Janna Meijer.

Israëlieten met een eigen kerkgenootschap, maar sociaal waren zij in het toenmalige verzuilde Nederland sterk op zichzelf aangewezen. In Oost-Groningen was de sfeer gemoedelijk en tegelijk ook rauw: 'aander lu bin'n ook lu' (andere mensen zijn ook mensen) is een Groningse gezegde, maar 'kom der moar in as doe gain Jeude bist' (kom maar binnen als je geen Jood bent). Dit zijn twee kanten van dezelfde medaille.

hij kon mooi zingen en kende de gebruiken

Gronings, Nederlands, Duits en Hebreeuws

Siegfried Frank heeft in zijn jonge jaren in het leger gediend, later werd hij deels bankambtenaar totdat hij in de oorlog uit zijn functie werd gezet en deels dreef hij de winkel van zijn ouders. Op de gevel stond: "manufacturen, kruidenierswaren, modeshoeden". Hij sprak Gronings, Nederlands en Duits, maar las en schreef ook Hebreeuws. Tot de oorlog was hij de voorzanger in de sjoel van Bourtange en zo is het overgeleverd: hij kon mooi zingen en kende de gebruiken. Als voorzanger (of chazzan) leidde hij de diensten op sabbat en feestdagen voor deze kleine plattelandsgemeente. De mannen zaten beneden: Bourtanger Joden aan de ene kant en Vlagtwedder Joden aan de andere kant. Zo ging dat in die tijd, evenals dat de vrouwen apart op de bovengalerij zaten.

Vele Franken en Sachsen waren familie van elkaar en de Vlagtwedders konden altijd aanschuiven bij de maaltijd en blijven logeren. Anders liepen zij wel heen en terug tussen de twee dorpen. Thuis bij Siegfried Frank was men gastvrij en gul. Zo was hij ook ten aanzien van alle Bourtangers: sociaal en zeer actief in het verenigingsleven. Hij richtte een jeugdclub op met de fraaie naam: Ontwikkeling en Ontspanning, verzorgde uitjes voor de bejaarden en stond op het toneel. Deze synagoge vlakbij het marktplein was duidelijk anders dan de dorpskerk, maar dat verschil viel goeddeels weg in de omgang tussen Joden en niet-Joden in het alledaagse bestaan. De meesten van hen waren handelaren en kooplieden. Zij ventten langs de deuren of ontvingen hun klanten in hun vooral kledingzaken, zij kochten en verkochten vee en deden handjeklap met de boeren. Zij allen spraken onvervalst Grunnegs, met enkele van oorsprong Hebreeuwse, Jiddische of Duitse uitdrukkingen.

Dit laatste werd snel minder en behalve dat Joden in deze dorpen zich goede burgers van Nederland betoonden, werden hun tradities losser en werd hun afhankelijkheid aan Joodse godsdienst minder hier ver weg van Joodse gezagsdragers of rabbijnen uit Winschoten en de stad Groningen, die trouwens maar weinig achting voor deze Joodse dorpelingen toonden. Rang en stand, hoog en laag: de interne verdeeldheid was groot. Eén aspect verdween niet: hun afkomst die ogenschijnlijk geen rol speelde in het Groningerland, maar door de slechte berichten van hun

Duitse familieleden in de jaren 1930 steeds relevanter werd. Siegfried Frank, zijn vrouw en kinderen, waren dermate verankerd in Bourtange dat zij de gevolgen daarvan absoluut niet konden voorstellen, ook niet toen de oorlog uitbrak en alles nog normaal leek totdat zij in 1943 werden opgeroepen om zich in Westerwolda te melden.

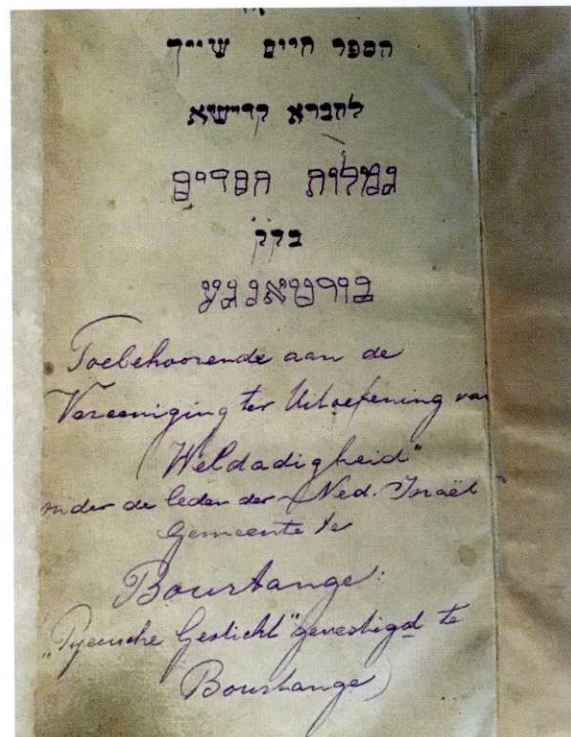
Een enig tastbaar bewijs

Als enig tastbaar bewijs aan Siegfried Frank is een handboek overgebleven, nota bene voor Joodse begrafenissen waarvoor hij in de vooroorlogse tijd mede zorg heeft gedragen. Hij was betrokken bij de plaatselijke Joodse vereniging Gemiloet Chasadim zoals op het titelblad vermeld staat, vertaald in mooi oud Nederlands als: Uitoefening van Weldadigheid. Dit boek is gevonden in de schuur van zijn huis door een meisje van 11 jaar, met de namen van alle gezinsleden: Siegfried, Nellie, Julius, Emma, Fannie en Liesje, die enkele maanden daarvoor waren vertrokken met de bus om aan de oproep van de Duitse bezetter dan wel Nederlandse overheid te voldoen.

Geen verzet, geen onderduik, maar vertrouwen in een goede afloop. Had het anders gekund in zo'n vanzelfsprekend samenleven als in Bourtange? Zij zagen Bourtange echter nooit weer en werden op transport gesteld. Dit boek is alles wat nog rest. Het stond in de boekenkast van mijn moeder thuis in Vlagtwedde. De familie Frank, de familie Sachs, de Joodse families van Bourtange en Vlagtwedde, de herinnering aan hen is

blijvend en werd op 4 mei nogmaals uitgesproken juist op de vertrouwde plek van de laatste voorzanger van Bourtange: de synagoge. ■

Tenzij anders vermeld, komen alle afbeeldingen uit een particuliere collectie.

Voorblad uit het handboek voor Joodse begrafenissen, eigendom van Siegfried Frank.

vannacht in mijn dromen
zong een dronken archief
westerwolde—mag ik komen
ik heb je zo lief

een dronken archief
voor mijn nachtelijke dromen
mij persoonlijk zo lief
waar niemand mag komen

op de grond lagen vodjes
met namen van joden
aan de wand hingen bordjes
voor joden verboden

als gewoonlijk wroette ik
volstrekt ongestoord
in het onderzoek
naar mijn voorouders voort

die 'k als legkaart passend
bij elkander vond
in al die paperassen
verstrooid in het rond

een kille zo bont
dat geen sjoeltje bestond
voor allen die ik aantrof
verstrooid op die grond

westerwolde—mag ik komen
ik heb je zo lief
dreunde in mijn dromen
dat dronken archief

ik heb ze na aandringen
zo ver gekregen
dat ze met mij gingen
in stromende regen

met mij naar het sjoeltje
van bourtange gingen
om te oren als vroeger
om gazzones te zingen

maar toen wij tezamen
het archief straal bezopen
bij het sjoeltje kwamen
was dat niet eens open

er stonden wat groepjes
buiten te wachten
museum-bezoekers
ver van mijn nachten

ben ik in gezelschap
van al die joden
naar de stobben gestapt
diep onder de zoden

daar lalden wij luidkeels
met het dronken archief
westerwolde—westerwolde
ik heb je zo lief

ik heb je zo lief
tot diep in mijn dromen
met mijn dronken archief
waar niemand mag komen

oren—bidden
gazzones—synagogale gezangen
de stobben—joodse begraafplaats
tussen vlagtwedde en bourtange

Westerwolda - Joodse Ballade. Dit gedicht door Saul van Messel – pseudoniem van dr. Jaap Meijer (Winschoten, 1912-Heemstede, 1993) – werd afgedrukt op een kaart die hij verstuurde in 1986 ter gelegenheid van Rosj Hasjana, ofwel Joods Nieuwjaar.

Verhaal bij een foto

Het tolhuis aan Streekweg 1

Begin twintigste eeuw waren tolhuizen nog een veelvoorkomend fenomeen. Op de kruising van de weg van Onstwedde naar Wedde met de Streekweg (in de volksmond de Bounderstroat genoemd) heeft een tolhuis gestaan, we kennen dit gebied als Achterholte. Wanneer het tolhuis precies is gebouwd is niet bekend, vermoedelijk tussen 1870 en 1895. Op een topografische kaart zien we dat het tolhuis al voor 1900 aanwezig was. Rond 1905-1906 is de weg aangepast aan de situatie zoals we het nu kennen.

door Jacco Pranger

Staande voor het tolhuis, van links naar rechts: Hommo Spa, Harmke Spa-Duit, Edo Spa, Wubbegien Spa en Derkje Spa. In het midden, achter de lantaarn, zien we het bord met alle toltarieven. Beeld: collectie Berend Jan Harding.

De tol werd verpacht door de Gemeente Onstwedde. Dat ging veelal per drie jaar, ingaande op 1 mei. Men kon zich inschrijven op het gemeentehuis en vervolgens besloot de gemeenteraad formeel de pachter aan te stellen. Op 25 november 1895 kwam G. Huiting uit Onstwedde als hoogste bieder uit de bus, waarmee hij het gebruik van het tolhuis voor de duur van drie jaar verwierf voor de som van 485 gulden per jaar.¹ Kort daarop moet de tolpacht zijn overgegaan op Albert Spa. Het kwam overigens ook voor dat er een onderpachter werd aangesteld.

Tolgaarder/pachter Albert Spa

Albert Spa werd geboren op 20 juli 1869 in Wedde. Op 19 mei 1897 trouwde hij aldaar met dorpsgenoot Harmke Duit die geboren was op 20 september 1872. Waarschijnlijk is Spa rond 1900 begonnen als tolgaarder/pachter in Holte. Begin twintigste eeuw komen we meerdere keren verzoeken tegen van Spa, gericht aan het gemeentebestuur, om de tolpacht te verlagen. In 1910 bedroeg de pacht een bedrag van maar liefst 705 gulden. Ter vergelijking: de tolpacht voor het Boerendiep (weg Stadskanaal-Ter Maarsch) bedroeg 220 gulden en voor Veenhuizen 250 gulden.² In 1915 verzochten inwoners van Holte onder aanvoering van W. Tammes om beëindiging van de tol te Holte of om tenminste vrijstellingen aan de landbouwers te verlenen zoals dat ook al in Veenhuizen gold. Spa stelde eveneens een verandering van tolvoorwaarden voor. Voorlopig wilde de gemeenteraad nog niet van de tolpacht af.³

De tol was echter niet zijn enige inkomstenbron. Naast het innen van de tol om doorgang te geven richting Onstwedde of Wedde verdiende hij ook nog iets met een stille knip (getapt zonder vergunning) en dreef later een klein café in het pand. Albert en Harmke Spa kregen vier kinderen, te weten Derkje, geboren op 25 september 1897, Hommo, geboren op 9 juli 1899, Wubbegien, geboren op 6 juni 1903, en Edo, geboren op 19 december 1908. Harmke Spa-Duit overleed op 28 mei 1945 in Onstwedde. Albert Spa overleed op 28 december 1950 in Vlaardingen.

Beknopte bewoningsgeschiedenis

Na de familie Spa heeft onder meer het echtpaar Lutjeboer-Van Bruggen vele jaren in het pand gewoond. Daarna werd de familie Hilverts eigenaar. Het voormalige tolhuis werd in de jaren 70 van de vorige eeuw afgebroken en maakte plaats voor een nieuw woonhuis. Dit woonhuis moest van de gemeente verder van de straat gebouwd worden. Na de familie Hilverts is de familie Carabain eigenaar geworden, daarna de familie Sterenborg. Vanaf 2007 werd het huis bewoond door de familie Moorlag. ■

1) *Nieuwe Veendammer Courant*, 27 november 1895.

2) *Nieuwsblad van het Noorden*, 6 oktober 1910.

3) *Nieuwe Veendammer Courant*, 24 december 1915.

Burgemeester en Wethouders

der gemeente *Onstwedde*, zullen op **Maandag den 25 November 1895**, des voormiddags te 10 uur, in het GEMEENTEHUIS te *Stadskanaal*, voor den tijd van **drie jaren**, ingaande den 1 Mei 1896, publiek **VERPACHTEN**:

De ontvangst der Tolgelden

aan den TOLBOOM te *Holte*, aan den straatweg *Onstwedde—Wedde*, met het gebruik van de daarbij behorende WONING en GROND. De voorwaarden liggen van af heden ter inzage ter SECRETARIE.

STADSKANAAL, 13 Nov. 1895.
Burgemeester en Wethouders voornoemd: REIJNDERS.
De Wethouder: DRENTH.

Nieuwe Veendammer Courant, 19 november 1895.

Topografisch Militaire Kaart, ca. 1880.

Het voormalige tolhuis begin jaren 1970. Beeld: collectie auteur.

Situatie 2020. Beeld: auteur.

Twée Westerwoldse scholieren in Stad

Een overgeleverd afscheidslied uit 1910

Aaltje ter Wisch (1891-1994) woonde vanaf 1902 in Ter Apel en zat daar op de kloosterschool, samen met haar één jaar jongere vriendin Mannie Timmerman. Op 9 maart 1905 togen beide meisjes onder de hoede van Aaltjes moeder, de weduwe Ter Wisch-Haasken, naar Groningen om zich te oriënteren op een mogelijke vervolgoopleiding, die in mei zou starten. In dit artikel beschrijft Aaltjes kleinzoon Jan Burema hoe Aaltje en Mannie hun opleiding in Groningen beleefden. Hoewel Ter Apel voor de jonge scholieren ver weg was, bleek uit een nagelaten *Ode aan Mannie Timmerman* dat beide scholieren het dorp allerminst vergeten waren.

door Jan Burema

Vriendinnen

Aaltje was met haar jongere broer Jan opgegroeid in Ter Wisch en bezocht vanaf haar zevende jaar de lagere school bij het klooster.¹ Toen zij elf jaar was verhuisden moeder en beide kinderen naar de Boschlaan in Ter Apel. Aan de Hoofdkade (bij de brug) woonde de familie Timmerman met dochters Marchien (roepnaam Mannie) en Els, en zoon Harm. Vader Jan Timmerman kwam uit een familie van houthandelaren. Jan trad aanvankelijk in hun voetsporen, maar in 1897 staat in de geboorteakte van zijn zoon (Harm) als beroep van de vader vermeld: kassier. Bij het huwelijk van Mannie in 1920 was Jan correspondent van De Nederlandse Bank.

De moeder van het gezin Timmerman was Jacoba Sassen, dochter van Geert Sassen en Elsje Nieuwenhuis. Toen Geert Sassen vroeg overleed, hertrouwde Elsje met de elf jaar oudere Jacobus Speckman. Ook hij overleed helaas al zeven jaar later (1886). Elsje, die toen nog geen vijftig was, ging voortaan als de weduwe Speckman door het leven. Zij had een winkel (Hoofdstraat 2) waar de boeren inkopen deden. Elsje was een sociale vrouw en

was "een boom waar de mensen onder konden schuilen". Zij was gewoon om vijf uur 's ochtends op te staan om "de eieren te schouwen" voor de verkoop.²

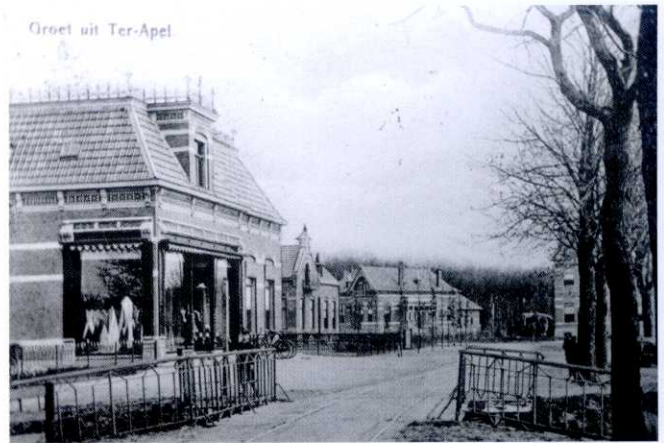
Jacoba had nog een oudere broer, Boelem, die trouwde met Aaltje Hassels. Hun zoon werd naar zijn grootvader Geert Sassen genoemd. Boelem had met zijn zwager Jan Timmerman vanaf 1904 een privébank in het pand waar zijn moeder manufacturen verkocht.³

Ze bleven levenslang hechte vriendinnen

Mannie Timmerman leerde Aaltje ter Wisch kennen in 1898 toen zij beiden naar de lagere school gingen. Ze bleven levenslang hechte vriendinnen, mede door hun gezamenlijke verblijf van drie jaar in Groningen. Hun oriënterend bezoek had tot een verschillende schoolkeuze geleid, maar gedurende hun tijd in Groningen zouden zij elkaar niettemin dagelijks zien.⁴

Huize Timmerman aan het begin van de weg naar Roswinkel (collectie Oud Ter Apel, R. Wolf).

De winkel van de weduwe Speckman (Elsje Nieuwenhuis). Rechts half verscholen achter de bomen staat het ouderlijk huis van Aaltje (collectie Oud Ter Apel, R. Wolf).

Dames Kraus

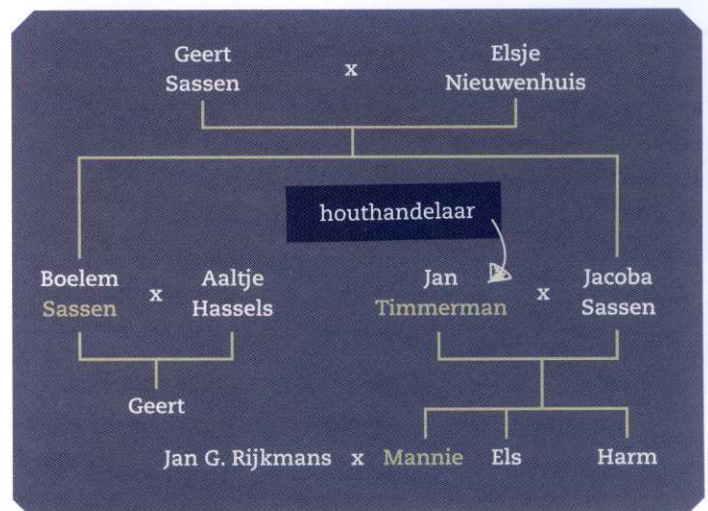
Huisvesting was voor hen goed geregeld. De vriendinnen gingen vanaf april op kamers wonen (en ongetwijfeld in de kost) bij de dames Kraus, dichtbij het Guyotplein in Groningen. Jo en Anna Kraus (toen 38 en 32 jaar) kwamen uit een gegoede familie. Hun vader was graanhandelaar en broer Jakob was civiel ingenieur. Hij werd hoogleraar waterbouwkunde te Delft, later rector-magnificus en in 1905 minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Hun oudste broer Johannes Siegfried (1860-1937) trouwde met Wilhelmina Berendina Groeneveld (1863-1949). Zij woonden op landgoed Vosbergen in Paterswolde en richtten in 1936 de Kraus-Groeneveld Stichting op. Zij overleden kinderloos en zijn begraven op het landgoed, dat thans onder beheer van de stichting staat. Sinds 2002 is er een museum voor muziekinstrumenten in gevestigd.

Bij de dames Kraus aan het Loopende Diep 3a was woonruimte voor drie gasten. Kee Huisman uit Finsterwolde (1890) die in de tweede klas van de Middelbare Meisjes School (MMS) zat, woonde al bij de dames Kraus. Kee zal de twee nieuwelingen ongetwijfeld geholpen hebben wat thuis te raken in de stad. Aaltje had gekozen voor de driejarige Industrieschool voor meisjes: naaien en handwerken, dat leek haar wat! Later bezocht zij een jaar de Groningse Kook- en Huishoudschool waar ze intern was in het gebouw aan de Jacobijnerstraat.

Vervolgopleiding

Mannie zat enige tijd op de Birnieschool (een lagere school die voorbereidde op de MMS) en doorliep →

- 1) Zie: Terra Westerwolda 9 (2020), nummer 3, pagina 6-10.
- 2) Bron: Elsje Rijkmans, dochter van Mannie, via Mannies kleinzoon Hans Rijkmans.
- 3) Geert studeerde rechten en volgde zijn vader op als bankdirecteur (toen filiaal van de Twentsche bank).
- 4) Zie: Terra Westerwolda 10 (2021), nummer 1, pagina 32-33.

De familie van Mannie Timmerman.

De dames Kraus (rechts) met Aaltje ter Wisch, Kee Huisman en Mannie Timmerman.

Aaltje ter Wisch, Kee Huisman en Mannie Timmerman op 29 februari 1908 (schrikkelbal).

- 5) Een HBS-afdeling aan de MMS werd pas opgericht in 1919. De school werd daarom later niet zelden aangeduid als meisjes-HBS, ook als het de MMS betrof.
- 6) Inge de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919* (Assen 1998) 265, 267-268 en 303.

vervolgens de vijfjarige MMS.⁵ Daarna ging zij zich thuis in Ter Apel voorbereiden op het staatsexamen gymnasium om toegang tot de universiteit te krijgen. Ze behaalde het staatsexamen A in augustus 1913 en in december 1915 slaagde ze voor het kandidaatsexamen rechten aan de Rijksuniversiteit Groningen. Haar rechtenstudie heeft zij in 1918 met het verdedigen van stellingen voltooid. Op latere leeftijd is haar alsnog de meesterstitel toegekend, wat ze prachtig vond. Kennelijk was dat eerder niet gebeurd.

Het afronden van een studie lijkt misschien niet zo bijzonder. Maar we moeten ons realiseren dat Aletta Jacobs uit Sappemeer in 1871 de eerste vrouw was die toegelaten werd tot de Rijksuniversiteit Groningen en in 1879 promoveerde. Mannie was de 28e vrouw die sindsdien aan diezelfde universiteit promoveerde. Het was begin twintigste eeuw dus uitzonderlijk dat een vrouw academisch onderwijs genoot. Overigens was Mannie niet de eerste gepromoveerde vrouw uit Westerwolde, want Aleida Roessingh (Blijham, 1880-Assen, 1959) ging haar al in 1914 voor.⁶

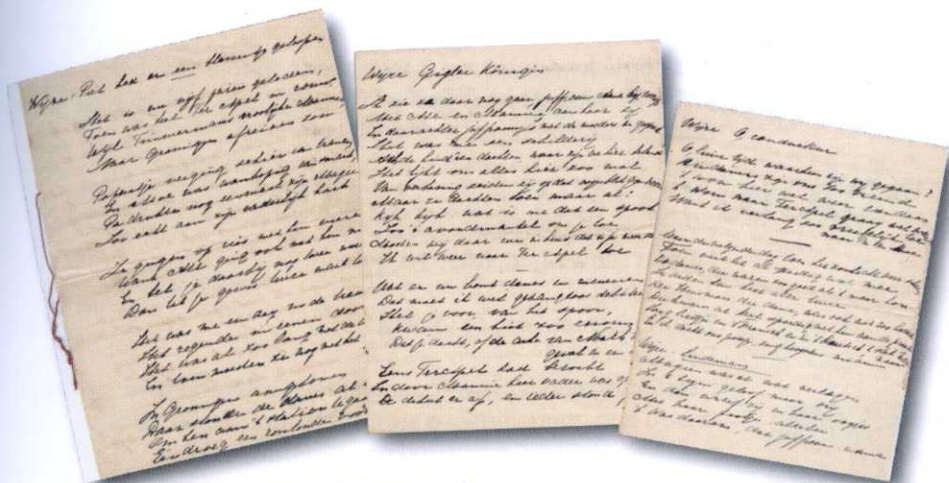
Twee jaar later trouwde Mannie in Sellingen met Jan G. Rijkmans (Steenwijk, 1892) die een huisartsenpraktijk begon aan het Zuiderdiep in Groningen, waar twee generaties hem opvolgden. Mannie gaf jarenlang leiding aan het particulier thuiszorg- en verpleegzorgbureau. Haar zus Els haalde een MO-akte Hoogduitsch, zat tijdens haar studie in Groningen in het bestuur van Magna Pete en was twee jaar lerares Duits aan de RHBS te Ter Apel. Broer Harm studeerde rechten en werd advocaat.

Afscheidsfeestje

Van 1905 tot 1908 hebben Aaltje, Mannie en Kee vast een mooie tijd met elkaar gehad. Niet in het minst omdat ook de dames Kraus veel gezelligheid brachten. Later nodigden ze hun vroegere kostgangers wel uit op landgoed Vosbergen in Paterswolde.

Toen Mannie haar tijd in Groningen erop zat (1910) is afscheid genomen van haar met een lied, waarmee wij een indruk kunnen krijgen hoe het de vriendinnen uit Ter Apel in de stad is vergaan. In de nalatenschap van Aaltje doken zeven velletjes schoolschrift op, met een kennelijk door haar overgeschreven tekst van een afscheidslied voor Mannie, geschreven door de dames Kraus. Op de wijs van diverse in die tijd bekende melodieën worden herinneringen opgehaald aan haar komst vijf jaar eerder en haar diverse afspraken met heren voor een bal.

Marchien werd in de streektaal doorgaans Margje, maar in huize Timmerman zei men kennelijk Maggie naast Mannie. In de overgeschreven tekst stond enkele malen Magie en dat zal hier vermoedelijk een verbastering van zijn. Over Timmerman of Timmermans ontstaat gemakkelijk verwarring: zo ook in dit vers, waar het moet rijmen op 'althans'. En Aaltje blijkt als bijnaam 'Ale' gehad te hebben. De tekst is hier inclusief spel- en stijlfouten weergegeven.

De door Aaltje ter Wisch overgeschreven versregels.

Schoudermantel (sortie) met machinale kant, ook wel een 'rotonde' genoemd (C. Worth, ca. 1890-ca. 1900, collectie Rijksmuseum Amsterdam).

Afscheidslied

“(Wijze: Piet had er een blauwtje gelopen)

Het is nu vijf jaren geleden,
Toen was heel Ter Apel in rouw,
Wijl Timmermans vrolijke Mannie
Naar Groningen afreizen zou.

Papaatje verging schier van tranen
En Moe was wanhopig van smart,
Pa drukte nog eenmaal zijn Magie
Zoo echt aan zijn vaderlijk hart.

Ze gingen op reis met hun vieren
Want Ale ging ook met hun mee,
En tel je daarbij nog twee moeders
Dan tel je gewis twee maal twee.

Het was me een dag in de treuren
Het regende in eenen door,
Het was al zoo lang met de tram reeds
En toen moesten ze nog met het spoor.

In Groningen aangekomen
Daar stonden de dames al klaar
Om hen aan 't station te gaan halen;
Eén droeg een rontonde⁷ voorwaar.

(Wijze: Gigler Königin)

Ik zie ze daar nog gaan, juffrouw Anna liep voorop
Met Ale en Mannie aan haar zij
En daarachter juffrouw Jo met de moeders in gesprek
Het was me een schilderij.
Ach de kind'ren dachten, waar zijn we hier beland,
Het lijkt ons alles hier zoo mal,
Van verbazing zeiden zij op dat ogenblik geen woord
Maar ze dachten toen maar al:
Kijk kijk, wat is me dat een spook,
Zoo'n avondmantel om je toe,
Moeten wij daar nu in huis, dat is ja meer dan erg,
Ik wil liever naar Ter Apel toe.

Wat er nu komt, dames en meneeren,
Dat moet ik wel gezangloos debiteeren,
Stel je voor, van het spoor, kwam een kist zoo enorm
Dat je dacht, of de Arke van Noach bij geval in een storm
Eens Ter Apel had bezocht
En door Mannie haar vader was opgekocht.
De deksel eraf, en ieder stond paf.
Twee rooie hoedjes, twee witte “schortjes”,
Enfin de rest die raad je wel:
Van alles was een dubbel stel.

Wat voelden de dames zich plotseling verlicht
(=opgelucht)
Toen ze beiden in 't bed hoorden praten,
Ze hadden van beiden geen woord nog gehoord
Van Mannie niet en niet van Ale.
Maar samen in bed enfin heel laat alleen
Toen kregen ze de spraak weer terug
naar het scheen.

O lieve tijd, waarheen
zijn wij gegaan?
'k Wou hier wel weer
vandaan

(Wijze: refrein Poor old John)

Zeg Ale, ja Mannie?
Hoe vind je wel die Kee?
Dat is een echte juffrouw zeg!
Die telt al mee.

Zeg Mannie, ja Ale?
Hoe lijkt het jou nou hier?
'k Geloof wij zijn hier lange niet
Voor ons plezier. →

Mannie Timmerman (atelier A.S. Weinberg, Groningen).

7) Een rotonde was eind negentiende eeuw de benaming van een soort wijde mantel of korte sortie.

(Wijze: O, conducteur)

O lieve tijd, waarheen zijn wij gegaan?
Die dames zijn ons zoo vreemd
'k Wou hier wel weer vandaan
'k Wou naar Ter Apel graag wel weer toe
Want ik verlang zoo vreselijk naar Pa en Moe.

Maar de volgende dag toen het zonlicht weer scheen
Toen viel het al spoedig wat mee.
De dames, die waren zoo goed als 't maar kon,
Ze deden hun best alle twee.
Kee Huisman, die dame, was ook niet zo kwaad,
Die kwam al heel spoedig met hen aan de praat.
Zangliedjes in 't Fransch en in 't Duitsch, 't stak niet
nauw,
En ik, dacht ons poesje, zing hoogstens miauw.

(Wijze: Lindeman)

Magien was àl wat verlegen
In 't begin, geloof maar vrij,
En dan wreef zij in haar oogjes
Met haar pootjes allebei.
't Was daarom, dat juffrouw Anna
Bijgevolg haar juist van pas
Zei, dat zij met haar maniertjes
Net precies een poesje was.
En dien naam heeft zij behouden
En ze vond het heel niet naar,
Een lief kind heeft vele naampjes
En dat was een troost voor haar.

Poesjelief, poesjelief,
Al ben jij ook geen muizendief (bis)
Toch werd jij door al jouw streken
Met een poesje vergeleken.
Dat was toen, maar zie thans
Diezelfde Mannie Timmermans !

Eerst raakte Mannie nog lang niet gewend
Van Feik' en Gartje hield ze meer
En van Tjakine Drenth⁸.
Ze wou heel niet uit, zelfs Booth de generaal
Liet haar zoo koud als ijs, zoo stokstijf als een paal,
Het allereerste bal, o foei, was niets voor haar
Toen kwam het tweede bal, dat vond ze niet zoo naar.

Villa Vosbergen (RTV Drenthe, Jasmijn Wijngaarden).

Het derde kwam en zie, 't was al een mooie tijd
En 't vierde zette haar geheel in zaligheid.
Hopsa fein, zoo moet 't zijn, bij Jaap Schat
Vond ze achterna bezien, toch niet geheel je dat.

(Wijze: Lustige Wittwe)

Lippen schweigen, flüstren Geigen,
't Hart zoo blij,
Zou hij komen, mij te vragen
Dans met mij?
Heb je nog een walsje voor mij heel misschien?
'k Zou zoo graag jouw naampje in mijn boekje zien.

Zou hij komen, zonder schromen
Zeg ik ja
Vragen heeren, mij soupeeren
Ja ik ga.
O geniet uw jeugd maar, wees oprecht verblijd,
Nimmer keert hij weder deze zaal'ge tijd.

En zie, zoo kan 't verkeerren, onz' Magie Mannie Poes
Die toen zij in de stad aankwam naar huis toe wou
pardoos,
Was spoedig van Ter Apel
al lang niet meer zoo stapel
Maar toch als 't naar vacantie liep
Dan was het altijd nog hiep hiep
Dan was er de vreugde zoo echt gedeeld
Ter Apel waar ik als kind eens heb gespeeld.
Elk paadje ken ik er, elk paadje kent mij,
Daar ademt 't zoo heerlijk, daar voel 'k mij zoo vrij.

(Wijze: Tingeling)

Ze is hier al vijf jaar lieve deugd
En kijk haar nu eens aan!
't Is alles louter levensvreugd
Zoals je haar ziet gaan.
Studeert straks Grieks Latijn en is
Van Claas niet weg te slaan
En was er niet een ander nog
Dan stond die bovenaan.

O Mannie blijf zoo blij van geest
Behoud dien blijden zin
Denk menigmaal nog aan dit feest
Als een herinnering.
Vergeet de dames Kraus ook niet
Ze hebben al hun tijd
Met zooveel liefde en zooveel zorg
Steeds aan jouw heil gewijd."

Epiloog

Mannie en Aaltje hebben tot op zeer hoge leeftijd contact met elkaar gehouden. In de laatste brief van Mannie aan Aaltje (augustus 1991) staat nog een verwijzing naar het landgoed in Paterswolde: "Laatst ben ik nog weer een dagje op Vosbergen geweest. Wat hadden we daar elk jaar een aardige dag bij de Krausen vroeger." ■

Beeldmateriaal, tenzij anders vermeld: collectie familie Burema.

8) In 1886 is in Ter Apel geboren een Tjakina Hijpina Drenth, dus zes jaar ouder dan Mannie.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolda

door Geert Volders

Het is meer dan een jaar geleden dat wij als vereniging een fysieke bijeenkomst konden organiseren. Gelukkig gaat de samenleving langzaam aan weer 'open', waardoor er meer mogelijkheden ontstaan voor groepsactiviteiten. In de laatste online bestuursvergadering heeft het bestuur de kansen en verwachtingen besproken. De vergadering in juni moest helaas nog geannuleerd worden. De eerstvolgende activiteit zal de excursie naar Amsterdam zijn. Ons lid Hanne Wilzing heeft een prachtig programma voorbereid rondom het Lutherse erfgoed in Amsterdam. De excursie stond al op de planning voor 2020, maar kon toen niet door gaan. Leden ontvangen zoals gebruikelijk een uitnodiging tot opgave voor deze excursie. Uiteraard hopen wij dat de excursie nu wél door kan gaan! Zoals wij eerder al lieten weten, zal de algemene ledenvergadering in oktober plaats vinden.

Randactiviteiten

Wekelijks krijgt onze secretaris berichten binnen van ingezetenen, organisaties of zusterverenigingen die zich net zoals wij interesseren in lokale cultuurhistorie. Veel zaken zijn ter kennisneming en worden op onze website gepubliceerd (zie: www.verenigingwesterwolde.nl). Maar er zijn ook zaken waarin (bestuurs)leden actief participeren. Een selectie: de canon van Westerwolda, informatievoorziening langs het traject van de Valtherveenbrug (nabij Ter Apelkanaal/Ter Haar), een historische verhalenroute in Westerwolda, de landschapsbiografie van Westerwolda (zie meegezonden brief!). Inmiddels werkt de HVW alweer vijf jaar samen met het MOW | Museum Westerwolda. Het bestuur kijkt terug op een plezierige en constructieve samenwerking, waardoor wij deze samenwerking in de toekomst willen voortzetten en zo mogelijk intensiveren: onder andere middels Terra Westerwolda en het historische lezingenprogramma van het museum.

Wij hopen u spoedig weer te mogen begroeten bij onze bijeenkomsten!

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen?
Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolda. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolda (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

**Vergaderdata in 2021
(onder voorbehoud!)**

- 18-09: Excursie Amsterdam
- 16-10: Ledenbijeenkomst Ter Apel
- 18-12: Ledenbijeenkomst Blijham

Zie www.verenigingwesterwolde.nl voor de meest actuele agenda!

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Overgebleven – In Stad en Ommelanden

Auteur Fons van Wanroij en kunstschilder Geert Schreuder hebben in samenwerking met Stichting Het Groninger Landschap (dat dit jaar 85 jaar bestaat) een boek geschreven en geïllustreerd, getiteld *Overgebleven – In Stad en Ommelanden*. Van Wanroij en Schreuder hebben veertig voorwerpen, gebouwen en landschapselementen in Stad en Ommelanden beschreven, waaronder een aantal in Westerwolde. Natuur en mens lieten allebei afdrucken na in het landschap: resten smalspoor van verdwenen fabrieken, een afgedankte fiets, een restant hoogveen of een doodlopend stuk van de Westerwoldse Aa. En dan de verborgen curiositeiten. Een familiegraf op een boerenerf bijvoorbeeld of een grafsteen

met een verhaal. Tegen de zeedijk aan de Dollard werd het verleden afgedekt met een Ambonezenbosje. Het boek is vanaf september verkrijgbaar via uw boekhandel.

Stukje middeleeuws Vriescheloo naar Museum Klooster Ter Apel

Onlangs kreeg Museum Klooster Ter Apel een bijzondere schenking. Jan Huizing (tevens bestuurslid van de HVW) overhandigde een stuk zandsteen dat ooit onderdeel is geweest van de middeleeuwse kerk in

Vriescheloo. Dit betreft een deel van de tracering van een raam. Deze kerk werd verwoest in 1672. Huizing vond het fragment in 1965. Op aanraden van archeoloog Henny Groenendijk zocht Huizing een geschikt museum om het fragment te schenken. Zo blijft het fragment behouden en in de eigen streek.

Monument voor Britse vliegers in Smeerling

Op initiatief van de Stichting Smeerling-Metbroek is onlangs een monument geplaatst op de locatie waar op 20 april 1943 een Britse Mosquito neerstortte. De piloot David Alistair Sparrow en navigator Victor Gordon Brown kwamen bij de crash in Smeerling om het leven en werden begraven op de Algemene Begraafplaats in Onstwedde. Het monument toont een beschadigde vliegtuigvleugel en twee propellers.

Vervolg op boek met oorlogsverhalen

Het door Chonda Luring geschreven boek *De muren hebben oren* was binnen vijf weken uitverkocht (zie het vorige nummer van *Terra Westerwolda*). Mogelijk komt er nog een tweede druk. Momenteel wordt gewerkt aan een fietsroute van 21 kilometer die langs tien plekken in en rond Onstwedde leidt, waar in de oorlogsjaren iets bijzonders is gebeurd. Middels een app kan men op locatie de verhalen beluisteren.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW |
Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

